

Міністерство освіти і науки України
Тернопільський національний економічний університет
Факультет фінансів та обліку
Кафедра економічної експертизи та аудиту бізнесу

СОФІЙЧУК ВІТАЛІЙ ДМИТРОВИЧ

**Теоретичні засади економічної експертизи/Theoretical foundations of
economic expertise**

спеціальність 071 «Облік і оподаткування»
освітньо-професійна програма «Економічна експертиза та аудит бізнесу»
випускна кваліфікаційна робота за освітнім ступенем «магістр»

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ЕКОНОМІЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ	6
1.1 Історико-ретроспективний аналіз становлення економічної експертизи в Україні.....	6
1.2 Економічна експертиза як специфічна галузь знань.....	16
1.3 Економічна експертиза діяльності підприємства.....	30
Висновки до розділу 1.....	48
РОЗДІЛ 2 ОРГАНІЗАЦІЯ ТА МЕТОДИКА ПРОВЕДЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ НА ПІДПРИЄМСТВІ	50
2.1 Організація та методика проведення економічної експертизи виробничих витрат, доходів та фінансових результатів діяльності підприємства.....	50
2.2 Експертна оцінка дебіторської та кредиторської заборгованості.....	61
2.3 Особливості організації проведення процесу експертизи на підприємстві внутрішнім аудитором	71
Висновки до розділу 2.....	77
РОЗДІЛ 3 УДОСКОНАЛЕННЯ СУДОВО-ЕКОНОМІЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ	79
3.1 Удосконалення правового забезпечення судово-економічної експертизи як форми економічного контролю.....	79
3.2 Підготовка експертів-бухгалтерів: проблеми та перспективи.....	86
Висновки до розділу 3.....	92
ВИСНОВКИ	94
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	97

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Удосконалення економічних відносин призводять до безперервного розширення кола здійснюваних господарських операцій. У зв'язку з цим, з'являється досить велика кількість порушень та випадків шахрайства у сфері економіки, які завдають значної шкоди становленню та розвитку сучасного механізму господарювання вітчизняних підприємств. При виявленні серйозних порушень призначаються економічні експертизи.

На даний час активно формуються і розвиваються знання про економічну експертизу, однак, сфера експертної діяльності привертає все більшу увагу серед фахівців-практиків.

У численних наукових працях досліджуються практичні питання економічної експертизи. Більшість праць стосуються юридичної науки. Беззаперечно, досягнення юриспруденції у тій чи іншій мірі вплинуло на процес становлення та виокремлення як окремої галузі знань економічної експертизи. Однак, не менш важливою є розробка теоретичних аспектів економічної експертизи. Цей напрямок тривалий час опрацьовували відомі вітчизняні економісти: А. Бандурка, М. Білуха, В. Глібко, З. Живко, А. Іщенко, В. Лукіна, В. Рудницький та інші.

Незважаючи на численні дослідження, а також багаторічний досвід практики проведення економічних експертиз, їх теоретичному обґрунтуванню до сьогоднішнього дня належної уваги не було приділено.

Мета та завдання дослідження. Мета магістерської роботи полягає в обґрунтуванні теоретичних засад економічної експертизи, спрямованих на подолання окремих проблем експертної сфери.

Для досягнення поставленої мети визначено такі завдання:

- визначити й конкретизувати сутність економічної експертизи в сучасних умовах;

- вивчити історичний шлях розвитку економічної експертизи;
- вивчити та оцінити нормативно-правові вимоги щодо економічної експертизи;
- дослідити особливості технології здійснення економічної експертизи;
- поглибити організаційні засади здійснення економічної експертизи;
- дослідити прикладні сфери експертних досліджень на підприємстві;
- з'ясувати особливості експертизи, що проводиться внутрішнім аудитором;
- окреслити перспективи в експертній галузі.

Об'єктом дослідження є сукупність теоретичних аспектів здійснення економічної експертизи.

Предметом дослідження є галузь економічної експертизи та проблемні питання експертної сфери.

Методи дослідження. Методологічну основу роботи становлять теоретичні висновки й узагальнення світової і вітчизняної експертної науки, наукова література, теоретичні та прикладні напрацювання вітчизняних і зарубіжних вчених із широкого спектра проблем, пов'язаних із експертним дослідженням. Методологія та методика дослідження побудовані на основі діалектичного та системного підходів. У роботі також застосовано історичний, логічний, порівняльний та комплексний підходи.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в обґрунтуванні та поглибленні теоретичних основ економічної експертизи, розробці та впровадженні пропозицій, спрямованих на подолання окремих проблем експертної сфери.

Практичне значення одержаних результатів Отримані результати магістерського дослідження можуть бути використані для вдосконалення теоретичних аспектів економічної експертизи.

Апробація результатів магістерської роботи. Основні положення та результати магістерської роботи представлені в двох наукових працях та

опубліковані в збірниках наукових праць студентів за темами: «Сучасні проблеми економічної експертизи» та «Розвиток економічної експертизи в Україні».

Структура та обсяг магістерської роботи. Магістерська робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел. Основний зміст роботи викладено на 124 сторінках друкованого тексту. Дипломна робота містить 10 таблиць 5 рисунків. Список літературних джерел включає 100 найменувань.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ЕКОНОМІЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ

1.1 Історико-ретроспективний аналіз становлення економічної експертизи в Україні

Аналіз методологічних та практичних засад економічної експертизи, а також вироблення методологічних рекомендацій щодо її вдосконалення, не можливо здійснити без наукового дослідження історії розвитку практики її здійснення та становлення поглядів на сам феномен економічної експертизи. Вивчення вказаних економічних і правових аспектів експертизи, в контексті історичного розвитку корелює із теоретичним аналізом перших проявів фінансового обліку в документальній формі з часів Київської Русі до сьогодення й охоплює питання, що стосуються проблем забезпечення якості та досконалості економічної експертизи.

Недоліки усної форми передачі інформації з точки зору навмисного чи ні, її змінення, зумовили появу документа як матеріальної форми фіксації інформації, в тому числі і економічної. Саме тому, об'єктивною передумовою виникнення економічної експертизи поряд із появою держави та фінансово-економічних відносин слід вважати виникнення й розвиток писемності. Хоча первинна форма економічної експертизи є самостійним явищем, змістом якого є визначення достовірності зафіксованої в документарній формі інформації щодо здійснення окремих фактів, операцій господарської діяльності. Разом з тим, писемність стає тим універсальним засобом, що з одного боку, використовується для відображення фінансово-облікового матеріалу, а з іншого – постає умовою для визначення якості (чинності, достовірності) економічного документа. В історії розвитку людства господарський облік виник значно раніше, ніж судова система, однак саме з її появою, дані обліку стали

використовуватися досить широко. Вважається, що господарський облік виник ще до нової ери [2].

Водночас, теоретичний аналіз сучасних літературних джерел, дає змогу стверджувати, що під час становлення експертизи як такої, поняття економічної експертизи не існувало: її практично ототожнювали із бухгалтерською, нівелюючи те, що остання за ієрархією дефініцій є структурною складовою економічної експертизи. З часу середньовіччя починається безпосереднє регулювання основних положень, пов'язаних з бухгалтерським обліком. У 1263 р. в Іспанії за часів царювання Альфонса Мудрого в Кастилії був виданий спеціальний закон про обов'язкове щорічне складання звітності управителями державних підприємств, тобто фіксація фактів господарського життя (дій і подій, які тягнуть або можуть спричинити за собою правові наслідки). Виникнення та застосування подвійного відображення господарських операцій відноситься до XIII ст., хоча перший і найбільш повний опис бухгалтерії, заснованої на методі подвійного запису, було дано італійським математиком Лукою Пачолі в 1494 р. і Приблизно в цей самий час іу зв'язку з судовими розглядами бухгалтери стали виступати в судді як експерти. При цьому вже розрізнявали експерта *in testes* – неупередженого збирача доказів та експерта *boni instructores iudicis* – помічника судді у прийнятті рішень А отже, вже з XV ст. існувало чітке розмежування форм використання спеціальних бухгалтерських знань: і процесуальної і непроцесуальної. На українських теренах вже в часи Київської Русі розроблення та прийняття експертних документів до княжого суду пов'язувалось із роботою відповідних спеціалістів уї сфері господарського обліку. До таких відносились дяки, писарі та піддячі, радники, перекладачі, толмачі, печатники, тобто ті особи, які безпосередньо володіли писемністю. У Росії за царя Олексія Михайловича було створено спеціальний Приказ Рахункових справ, співробітники якого не тільки систематично проводили ревізії рахункових книжок різних відомств, перевіряли виконання асигнувань, виділених під звіт послам, воєводам та іншим

посадовим особам, вилучали до бюджету не використані Приказом грошові кошти, але й встановлювали достовірність окремих фактів економічних зловживань. Для проведення ревізії в інших містах викликали в Москву в Приказ цілувальників з обліковими книгами і виправдувальними документами. Слід зазначити, що ступінь достовірності обліку її записи в облікових регістрах того часу завжди служив предметом дискусій учених. Вважаємо, що саме в цей час починають формуватися витоки економічної експертизи на території Росії, свідченням чого є наявність уповноважених суб'єктів, які мають відповідні професійні знання (володіють писемною мовою та практикою складання документів), мають право контролю якості формування експертного висновку щодо змісту документа та його відповідності з волею владарюючого суб'єкта. Проте, на відміну від сучасної економічної експертизи, сам експертний процес на той час не був пов'язаний з судочинством, а базувався на волевиявленні єдиновладного суб'єкта та не супроводжувався оцінкою особи експерта.

В Україні за часів існування Запорізької Січі було створено спеціальні канцелярії (гетьманські, полкові, сотенні тощо) і на які покладалися обов'язки ведення фінансової документації, підготовка різноманітних листів, грамот, здійснення функцій архівів. Однак, не існувало професійного документарного фінансового контролю на стадії розроблення та прийняття правового висновку. Як правило, його здійснював або сам суб'єкт, або особи, що продукували документ – перекладачі, друкарі. Втім, джерела господарського права та фінансового обліку в Україні часів Запорізької Січі формувались під впливом Російської імперії, Речі Посполитої, і пам'яток права часів Київської Русі, церковних документів. Це дозволяє зробити висновок про те, що економічна експертиза як специфічна форма фінансового контролю на території Запорізької Січі була пов'язана із роботою канцеляристів, перекладачів, послів тощо, котрі в переважній більшості її і здійснювали. Із початком XVI ст. експертні документи набувають системного характеру, що забезпечує їх впорядкованість, та вимагає погодженості між економічними положеннями та комплексністю

правового впливу.

Окрім того саме юридичний підхід до бухгалтерського обліку призвів до формування його персоналі стичної теорії: об'єктом бухгалтерського обліку є права і зобов'язання суб'єктів господарської діяльності (власник підприємства – адміністратор; адміністратор – агенти (особами, які перебувають у штаті підприємства), підприємство – кореспонденти (фізичні та юридичні особи, що не перебувають іу штаті)), а не предмети (основні засоби, товари, матеріали, гроші тощо). Зі часом вдосконалюється і сама робота суб'єктів контролю, що здійснюють цю функцію в системі економічних відносин, а також започатковується практика роботи тих суб'єктів (експертів), котрі контролюють та перевіряють якість й достовірність висновків контролюючих органів. Однак, розгляд і трактування бухгалтерських документів щодо господарської діяльності мали чітку юридичну інтерпретацію, оскільки її здійснювали в судах юристи. Саме їм ставилось за мету проведення експертизи фінансової звітності й висловлення думки щодо об'єктивності її показників. Отже, вони брали на себе певну відповідальність також у випадку виникнення можливих збитків у клієнтів. Найбільш повно цей підхід був викладений у працях талійського бухгалтера Джузеппе Червоні (1827 – 1917 рр.), основоположника логісмографії – вчення, яке розглядало рахівництво як частину юриспруденції

В Росії законодавчо-інституційне обґрунтування експертних висновків розпочинається з появою Лічильного наказу (1654 р.) – першого документа, який регламентує організацію бухгалтерського обліку. З середини XIX ст. в найбільш економічно розвиненій у той час країні і– Англії – спостерігалася серія шахрайств та банкрутств. Аудиторські перевірки та судова експертиза аудиторських фірм стали з того часу звичайними явищами. В цей час в Единбурзі (1854 р.) виник інститут, який об'єднав бухгалтерів і аудиторів. З початку XIX ст. внаслідок чергової адміністративної реформи в російській імперії, котра торкнулася і України, змінюється форма організації фінансового й казначейського діловодства, яка коригує і характер здійснення контролю за

якістю відповідних документів. Вважаємо, що цей період став точкою відліку суттєвих змін в системі вимог до написання експертних висновків, адже вперше встановлюються правила юридичної техніки формування документів, що в подальшому стануть критеріями економічної експертизи.

Окрім того, створюються посібники з питань підготовки юридичних документів, що в подальшому будуть визначати методичні засади експертизи. В зауважимо, що відповідно демаркації, проведеної вченим щодо експертів (наявність експертів - «наукових суддів» та експертів – «довідкових свідків» бухгалтеру відводилась така роль: «... оскільки суд отримав від бухгалтера необхідні довідки, він озброєний знанням й може самостійно орудувати отриманими який звертав увагу на неприпустимість змішання в одному загальному терміні «експертиза» різних її видів тому він виокремлює судово-бухгалтерську експертизу з числа інших. Окрім того, він конкретизує види експертів: *in testes* – тільки відповідає на питання, та *boni instructores iudicis* – наводить (та може шукати) докази, повертаючись при цьому до витоків подвійного запису XV ст. широкого визнання бухгалтерська експертиза як незалежна форма контролю, і процесуальна форма отримала наприкінці XIX й початку XX сторіч [10]. У межах радянського історичного періоду пропонуємо виділити декілька етапів становлення економічної (бухгалтерської експертизи).

Так, перший етап бере початок у 1921 р., коли в Петрограді при Північно-західній торговельній палаті був створений відділ обліково-фінансових експертиз, який у подальшому був реорганізований в інститут відповідальних бухгалтерів, а 1923 р. при Московському відділенні Російського технічного товариства для проведення експертиз за завданнями судів у складі відділу обліку господарської діяльності було організовано бюро бухгалтерської експертизи і консультацій В Україні робота щодо організації цього виду експертизи відбувалася синхронно – створювалися відповідні підрозділи.

Отже, до 1925 р. державні органи та/або суд призначали експертів з числа працюючих в даному регіоні головних бухгалтерів, крім міст Петрограда

та Москви, де їх обирали з числа працівників інституту та бюро відповідно. Фахівців у галузі судової бухгалтерії не було. 08.05.1925 р. Рада Народних Комісарів СРСР затвердила Положення про Інститут державних бухгалтерів-експертів при Народному Комісаріаті Робітничо-селянської Інспекції – ІДБЕ НК РСІ, тобто фактично його створення стало відлунням невдалих спробі створення в 1889 р. і 1910 р. Інституту присяжних бухгалтерів (за прикладом англійської структури). Українське бюро Інституту державних бухгалтерів-експертів при Народному комісаріаті робітничо-селянської інспекції УРСР було створено в 1926 р. в м. Харків. Вперше державний законодавчий акт визначав можливість здійснення не судової експертизи бухгалтером-експертом. Отже, бухгалтер-експерт зовсім не обов'язково був судовим експертом, але тільки він міг виконувати згідно з Положенням функції судового та/або адміністративного експерта: всі підприємства і установи, зобов'язані публічною звітністю, повинні були пройти перевірку експерта, без підпису якого звіт міг бути визнаний недійсним. Отже, фактичної професійні дії бухгалтера-експерта цього періоду абсолютним праобразом дій сучасного аудитора. Значне число бухгалтерів входило в Опої (Об'єднання працівників обліку), створене 03.05.1924 р. під контролем профспілок. В ієрархії підпорядкувань, ІДБЕ для ОПО був як би професійною інспекцією, що не задовольняло інтереси багатьох. 01.06.1930 р. ІДБЕ постановою РНК СРСР була ліквідована.

У 1931 р. рішенням ВЦРПС, ОПО було реорганізовано у Всесоюзне товариство сприяння соціалістичному обліку - ВТССО. І всі права на проведення бухгалтерської експертизи перейшли спочатку до ОПО, а потім – до ВТССО. Зауважимо, що ця акція інтерпретувалася як «боротьба за охорону суспільної (соціалістичної) власності». Проте професійна недбалість та некомпетентність працівників ВТССО спричинила створення Центрального бюро судово-бухгалтерської експертизи в системі прокуратури СРСР [19]. Підпорядкування прокуратурі всієї експертизи, яка теоретично була на цей час незалежною, виявилось незручним, і 02.08.1937 р. при Народному Комісаріаті

юстиції паралельно було сформовано Бюро бухгалтерської експертизи, якому ця установа була передана у відання, а в 1938 р. ліквідоване і саме Бюро, і ВТССО.

Отже, слідчим органам і судам, по суті, було повернуто право самим знаходити «знаючих осіб» та залучати їх як експертів. Цей час виділяється нами в другий етап, який відзначається директивною спрямованістю та спотворенням сутності особи експерта. В цей історичний проміжок часу, в час панування презумпції винності особи, експерт-економіст (бухгалтері) став фактично знаряддям обвинувачення (наприклад, у питаннях договорів про матеріальну відповідальність). Вперше економічну (бухгалтерську) експертизу стали розглядати не тільки як функціональний інструмент фінансового контролю, і але й як засіб доказовості факту економічного правопорушення. У повоєнний період Президією Верховної Ради СРСР був ухвалений Указ «Про кримінальну відповідальність за розкрадання державного і громадського майна», виконання якого спричинило збільшення кількості справ з розслідування господарських злочинів і, як наслідок, збільшення потреби у спеціальних знаннях в галузі бухгалтерського обліку, звітності з метою отримання доказів у формі висновків експертів-бухгалтерів.

У 1948 р. за розпорядженням Голови Ради Міністрів СРСР при Міністерстві фінансів СРСР було створено бюро державної бухгалтерської експертизи із відповідними департаментами при міністерствах фінансів України, інших союзних та автономних республік і фінансових органах на місцях. При Бюро було створено методичну раду, до його складу були введені відомі бухгалтери-експерти, представники прокуратури, Мін'юсту, арбітражу. У 1957 р. Радою Міністрів УРСР республіканську філію було перетворено на Бюро державної бухгалтерської експертизи при Міністерстві фінансів УРСР з філіями при обласних відділеннях. А 02.02.1957 р. Радою міністрів УРСР ухвалено постанову 111 «Про Бюро державних бухгалтерських експертиз при Міністерстві фінансів України». Відповідно до цієї постанови Міністерством фінансів України було видано Інструкцію щодо застосування зазначеної

постанови.

Закінчення цього етапу розвитку економічної експертизи відзначалось визначенням кримінальної відповідальності бухгалтера-експерта, яка покладається на нього «за ухилення від явки за викликом слідчого і судових органів; за відмову від виконання своїх обов'язків експерта-бухгалтера; за відмову від дачі висновку; за дачу завідомо неправдивого висновку; за розголошення даних попереднього слідства, дізнання або ревізійного обстеження без дозволу прокурора, слідчого або посадової особи, яка проводила дізнання або ревізію».

Третій етап становлення економічної експертизи та формування її функціональних контурів пов'язується постановою Ради Міністрів УРСР від 04.01.1970 р., відповідно до якої Бюро і його обласні філії в посівному складі штатних працівників підпорядковано Міністерству юстиції України. Саме цим міністерством за погодженням з Прокуратурою та Верховним Судомі України було розроблено Інструкцію «Про порядок проведення судово-бухгалтерських експертиз в Бюро державної бухгалтерської експертизи Міністерства юстиції України» від 30.12.1974 р., керування якою відбувалося до моменту розпаду СРСР. Ця Інструкція була першим в Україні нормативно-правовим документом, яким визначались процесуальні, організаційні, правові засади призначення та проведення бухгалтерських експертиз. До часів розпаду СРСР зміни стосовно економічної експертизи стосувались лише процесуальної форми та організаційних аспектів проведення її бухгалтерської складової. Протягом всього періоду підпорядкування бухгалтерської експертизи Міністерству юстиції України залишається незмінним, лише структура і функції самого Бюро та його філій зазнали певних змін: обласні філії Бюро були перетворені на міжобласні ті їх експертні підрозділи, за якими закріплювались зони обслуговування.

У 1990 р. Бюро державної бухгалтерської експертизи при Міністерстві юстиції Російської Федерації було включеної до складу Інституту судових

експертиз того ж Міністерства. Далі інститут був розділений на регіональні лабораторії економічних експертиз. і Республіканське Бюро УРСР було ліквідовано, а кадровий склад експертів-бухгалтерів Бюро та міжобласних філій з відповідними функціями передано до Київського і Харківського науково-дослідних інститутів судових експертиз та Одеської лабораторії південного регіону України. Зі моменту проголошення України незалежною правовою соціальною державою економічна експертиза у практиці господарського контролю й юриспруденції набуває більшого поширення та отримує повне правове закріплення. Варто погодитися із тим, що інтенсифікація підприємницького середовища та активізація стохастичних процесів у фінансовому обліку на той час, визначили необхідність оновлення законодавчої бази в сфері економічної експертизи, вдосконалення як системи юридичних документів, так і процесу їх створення.

Після ухвалення 1994 р. Закону України «Про судову експертизу» значно розширилася система науково-дослідних інститутів судових експертиз Міністерства юстиції України. Станом на 01.01.2013 р. в Україні діють вісім науково-дослідних установ судових експертиз Міністерства юстиції України. Але створення в нашій країні інституту аудиту призвело до того, що такі лабораторії опинилися в складному становищі через конкуренцію аудиторських фірм. Оскільки проведення експертизи вочевидь вийшло за межі бухгалтерського обліку було прийнято логічне рішення щодо зміни й конкретизації назви експертизи. Рішенням Президії науково-консультативної та методичної ради з проблем судової експертизи при Міністерстві юстиції України від 30.01.2001 р. судово-бухгалтерську експертизу було перейменовано на судово-економічну.

Складність і колізійність сприйняття експертизи економічного фаху, на тлі неоднозначного трактування аудиторських висновків у процесі дослідження проблемних питань господарювання конкретних суб'єктів, спричинили потребу виокремлення в лоні судово-економічної експертної діяльності незалежних

економічних досліджень на вимогу фізичних та юридичних осіб. Таким чином, результати економічної експертизи можуть використовувати не тільки правоохоронні та судові органи, але й інші перелічені вище категорії користувачів, і які теж потребують сучасних умовах в повної і достовірної інформації.

На нашу думку, оскільки економічна експертиза може проводитися і для фізичних та юридичних осіб, які не здійснюють правосуддя, а її результати використовуватися не тільки під часі розслідування та судового розгляду кримінальних і цивільних справ, то не зовсім вірно визначати її лише як судову.

Отже, резюмуючи проведене вище ретроспективне дослідження еволюції концепту «економічна експертиза», можливо констатувати той факт, що економічна експертиза, яка вміщує в собі бухгалтерську, податкову експертизу та експертизу фінансово-господарської діяльності суб'єктів підприємництва має власний самостійний статус, може виступати як однією зі самостійних стадій правоохоронної роботи в сфері економічних відносин, так і засобом вирішення проблемних питань, що виникають між суб'єктами господарювання, між суб'єктами господарювання та контролюючими органами й перебуває в стані становлення та розширення сфери застосування. Водночас, аналіз слідчої та судової практики свідчить про недостатнє використання досягнень економіко експертної діяльності при вирішенні господарських спорів. Причиною цього є невідповідність усталеного понятійно-категорійного апарату в плані однозначності визначення окремих понять і (експертна система, експертна діяльність, вид діяльності, класифікація, технологія, висновок експерта тощо), недостатнє правове регулювання економічного виду експертної діяльності, питання підготовки кадрів експертів – суб'єктів експертної діяльності, а також не визначений правовий статус експертиз, виконаних експертами, які не працюють у державних спеціалізованих установах, або іноземними експертами (установами).

1.2 Економічна експертиза як специфічна галузь знань

Невід'ємною ознакою побудови концепції розвитку економічної експертизи є щільний зв'язок її теоретичних основ та методології знання. Теорія як «логічне узагальнення досвіду, суспільної практики, яке ґрунтується на глибокому проникненні в суть досліджуваного явища та розкриває його закономірності» виступає підґрунтям, на якому здійснюється свідомо цілеспрямована діяльність щодо формування і розвитку знань економічної експертизи. Водночас, методологія конкретної області наукового знання, конкретно науки не зводиться до системи методів дослідження, що використовуються в цій науці, для відображення свого предмета. Ототожнення методології з системою методів означає, на нашу думку, суто прагматичний підхід до розкриття даного поняття. При такому трактуванні методології, її світоглядне значення та філософський зміст відступають на другий план.

Прагматизм у трактуванні поняття методології стає особливо очевидним тоді, коли цим терміном позначають лише дисципліну, що вивчає фактичне застосування методів діяльності та шляхи удосконалення цих методів. Авторський підхід до розуміння сутності методології передбачає розуміння методології як теоретичної системи знання, тобто системи ідей, а не лише способів дослідження. Здійснене автором формування понятійного апарату економічної експертології створило підґрунтя для подальшого дослідження та глибокого переосмислення кожної складової економічної експертизи як окремої відносно незалежної сукупності знань, зокрема продовження логічного ланцюгу опису сфери теоретико-концептуальних положень її функціонування. Такого роду дослідження раніше не проводилися і ці питання не розглядалися. Отже, для виділення експертного економічного дослідження на сучасному етапі в якості системи наукових знань є всі необхідні передумови і підстави. Проведені кожним з науковців та практиків дослідження в області теорії експертизи більшою чи меншою мірою сприяли обґрунтуванню і теоретичного

змісту експертизи як відносно самостійної галузі знання, але в рамках юридичної науки. Беззаперечної, досягнення юриспруденції у тій чи іншій мірі вплинуло на процесі становлення та виокремлення як окремої галузі знань економічної експертизи. однак, як вже зазначалося раніше, навіть розвиток теоретичних основ судово-експертної діяльності виявив наявність різних поглядів серед вчених і на характер, і на форми узагальнення наукової основи судової експертизи в цілому, а також на її часткові аспекти. Так, своїм цілеспрямовано-аналітичним характером наукознавчих проблем судової експертизи відзначаються роботи Водночас, слід констатувати, що вчені-криміналісти і процесуалісти щодо необхідності формування теорії судової експертизи в рамках криміналістичної теорії і техніки до теперішнього часу не змогли подолати розбіжності у поглядах, зокрема, на визначення предметної галузі судової експертизи для з'ясування її сутності, виділення критеріїв класифікації окремих різновидів експертиз в практичній діяльності.

В економічній літературі робіт присвячених питанням організації, методології, а тим більш обґрунтуванню місця економічної експертизи в системі експертологічного знання практично немає. Окремі аспекти цієї проблеми розглянуто в роботах та інші. Однак, в них також більшість уваги зосереджено на питання організації та методології судово-бухгалтерської експертизи.

Визначення змісту предмета судової експертизи має істотне значення для демаркації її від інших видів практичної економічної діяльності, форм контролю, а також проведення наукової класифікації економічних експертиз за різними ознаками, з'ясування сутності розв'язуваних нею завдань. Система знань у галузі економічної експертизи включає в себе базу економічних знань, загальнотеоретичні основи експертології, методологічні основи економічної експертизи та технологію її проведення.

Загалом, система знань у галузі економічної експертизи відображено на рис.1.1

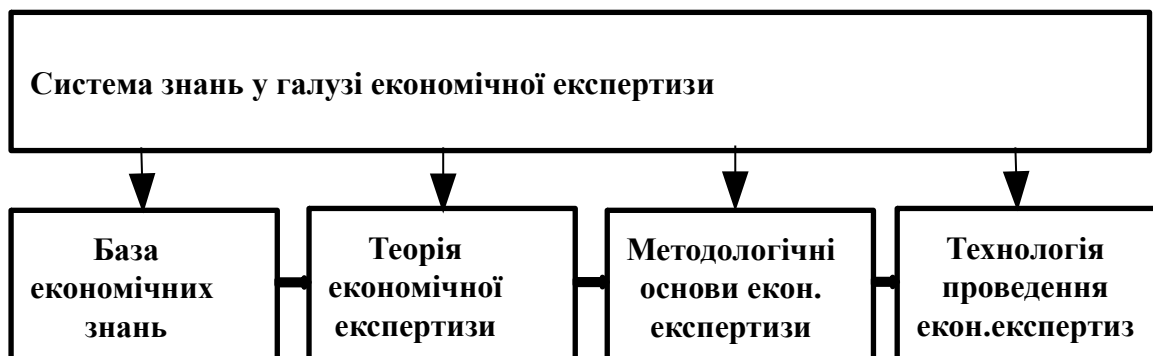

Рис. 1.1. Система знань у галузі економічної експертизи

Для всього інституту сучасної експертології характерним є постійний науково-прикладний пошук, спрямований на розв'язок все більш складних експертних завдань, продиктованих сучасним розвитком економічних відносин в світі; це ж притаманно і економічній експертизі. Так, при аналізі та вивченні процесів господарювання окремі автори визнають наявність суперечностей на різних його етапах. І Брю вказують, що «не існує економічних систем без слабкостей та недоліків» Деталізуючи дану тезу, вони доводять як необхідність, так і «неспроможність» державного сектору економіки й наводять докази на користь рівності в розподілі доходів та на противагу рівності, формулюють аргументи «за» ринок і «проти» нього. Але ж ця сама теза може набути й іншого розвитку: наявність в будь-якій економічній системі слабкостей та недоліків виступає підґрунтям для економічних порушень, злочинів і потребує детального дослідження здійснених операцій, прийнятих рішень які за формою, так і по суті в межах законодавчо-нормативного поля певної країни.

Слід зазначити, що особливістю економічних порушень є те, що при їх вчиненні використовуються легальні економічні інститути (правила, форми, процедури, механізми економічної діяльності тощо). Документальна фіксація інформації про господарські операції є обов'язковим елементом фінансово-економічної діяльності підприємства, установи чи організації. Саме цей аспект

покладений в основу підтвердження факту здійснення цієї операції, а, відповідно, і побудови систем управління та контролю підприємством. Тому, з метою визначення достовірності всього спектру інформації, що ґрунтується на основі, у ході господарської діяльності, документів або з метою дослідження окремих ситуаційних питань господарської діяльності, названі інститути потребують ретельного дослідження фахівцем, що володіє спеціальними знаннями і незалежним від самої діяльності підприємства.

Економічні експертизи виступають однією з таких форм економічних досліджень. Автором доведено, що історичний шлях становлення її розвитку економічної експертизи перетворив її в науку, здатну досліджувати сутність і поведінку, аналізувати, пояснювати, моделювати і прогнозувати об'єкти, визначати та формувати методи експертиз. Вона, будучи системою знань, володіє необхідними ознаками, які притаманні теорії, яка водночас, має свою специфіку. цільова орієнтація економічної експертології в історичному її генезисі завжди мала проблемно-практичне спрямування. «Ми не вивчаємо якийсь предмет, ми вивчаємо проблеми. ... будь-який метод має право на існування, якщо він призводить до результатів, які піддаються розумному обговоренню», – зазначав

Сучасний стан економічних процесів спричинив суттєве ускладнення економічних експертиз: наявність великого різноманіття об'єктів експертизи та збільшення числа прошарків у фрагментах господарської діяльності визначеного суб'єкта, які виносяться на експертне дослідження. Відповідно, пошук відповідей на поставлені питання (вирішення експертних завдань) неухильної призводить ідо розширення існуючих та розробки нових методів, засобів та методик дослідження, що охоплюють все більше коло різноманітних об'єктів – документально зафіксованих господарських фактів, і явищ, операцій, в часових та логічних межах, визначених конкретним питанням, запропонованим на дослідження експерту-економісту, тобто здійснюється динамічний розвиток наукових знань економічної експертології.

На даному етапі розвитку інституту економічної експертизи особливо яскраво простежуються дві тенденції:

по-перше, постійне збільшення кількості проведених судових експертиз як у сфері кримінального судочинства, так і в сферах цивільного, арбітражного, адміністративного процесу;

по-друге, тенденція розвитку інституту економічної експертизи виступає постійно зростаюча кількість висновків експертних досліджень, які здійснені з ініціацією великого кола органів і посадових осіб, що володіють правом призначення проведення економічної експертизи.

Так, крім слідчих і судових органів, правоохоронних органів спеціального призначення, правом призначення проведення економічної експертизи законодавець наділив посадових осіб митних і податкових органів, фондів соціального страхування, інвестиційних фондів тощо. Окрім того, як було зазначено, потреба в її проведенні, зумовлена ґрунтовним дослідженням окресленого переді експертом питання та, відповідно, формуванням законодавчо-нормативно узгодженого висновку, неухильно зростає.

Як вид дослідницької, аналітичної та прогностичної діяльності сучасний етап розвитку економічної експертизи поза рамками процесу судочинства здійснюється в двох основних формах:

- як елемент (стадія) процесу управління – внутрішньовідомча, корпоративна, внутрішня експертиза;

- як вид консалтингової діяльності – незалежна (комерційна, і замовна) зовнішня експертиза, що здійснюється незалежними експертами

Таким чином, резюмуючи вищевикладене, необхідно підкреслити такі: в даний час об'єктивно складається ситуація розвитку та взаємного зв'язку, з одного боку, судово-експертної економічної діяльності, тобто залучення спеціальних пізнань у сферу експертного дослідження речових доказів, з іншого – прагнення і зусилля науки на створення організованої системи теоретичних положень незалежної економічної експертизи, спираючись на які економіко-

експертна практика може отримати свій подальший позитивний розвиток. водночас, лише констатація змісту вищезазначеного процесу ще не дозволяє проникнути в його сутність.

Проблеми здійснення експертного економічного дослідження в даний час залишаються маловивченими і інколи нерозв'язаними ні в науковому, ні в практичному аспектах. У зв'язку з цим рішення задачі виявлення сутнісних характеристик не процесуальної (незалежної) економіко-експертної діяльності та судової економічної експертизи вимагає виконання особливого роду досліджень, рефлексивних за своєю формою, якими є саме історико-аналітичні.

Аналіз сучасного стану економічної експертології неможливий без оцінки науково-методологічної спадщини в області теорії і практики економічної експертизи, яке накопичилося в нашій країні за попередній період, з врахуванням тих політичних і економічних перетворень, яких зазнали наша держава і суспільство в останні два десятиріччя. потрібно знати і оцінити те, що ми маємо, зрозуміти природу проблем, що виникають, перш ніж шукати ефективні шляхи їх подолання та руху вперед. Теорія – це не будь-яка сукупність знань про предмет, а строго організована система знань, кожен елемент якої органічно пов'язаний із іншими елементами даної системи і безпосередньо впливає з них.

Ідея формування спеціальної концепції наукових знань про експертизу (загальної теорії судової експертизи), як вище зазначалось, почала конкретизуватися в 50-х роках ХХ ст. як наука саме про криміналістичну експертизу. Прагнення до пошуку оптимальних варіантів вирішення проблем методологічного забезпечення попереднього слідства і суду спеціалізованими науковими і технічними знаннями сприяло формуванню в юридичній науці самостійного напрямку наукового аналізу – судової експертизи. Судовою експертіологією стала називатися наука про закони і методології формування та розвитку експертиз, закономірностях дослідження їх об'єктів, спеціальних знань, привнесених зі базових материнських наук, трансформованих через систему

судової експертизи Слід констатувати, що з моменту виникнення судова експертиза розвивалась в бік накопичення, пристосування і трансформації знань з неюридичних галузей знань. Разом з тим йшов розвиток судової експертної діяльності в бік все більшої її організованості: зміцнення правової, методичної і технічної основи. Отже, формування загальної теорії судової експертизи стало логічним продовженням процесу формування теоретичних основ різних видів експертиз і теоретичних спроб упорядкувати це явище. Отже, історично, експертна діяльність розвивалася у двох напрямках: зміцнення наукової бази і розвитку правової основи. Зауважимо, що появу загальної теорії будь-якої науки завжди випереджає етап побудови теоретичної моделі об'єкта науки як відбитку існуючих зв'язків реальності, що представлені за допомогою певних ідеалізацій. Цей об'єкт містить в собі конкретну програму свого дослідження, яка реалізується в процесі побудови теорії

Наголосимо, що один і той самий об'єкт може вивчатися різними науками. В межах даного дослідження таким об'єктом була діяльність по розкриттю різного виду злочинів. У процесі становлення та розвитку криміналістики за результатами експертної практики накопичувався емпіричний матеріалі, проводились дослідження по доведенню певних наукових фактів, які в подальшому було об'єднано в конкретну теорію, що містила наукові основи криміналістичної експертизи. Оскільки диверсифікаційні процеси людської діяльності є нестримними, то в межах криміналістики утворювались нові роди і види експертиз, створювались нові методики дослідження і, як наслідок, виникла тенденція до виокремлення накопичених відомостей в окремий розділ знань. Формування предмету науки відбувається в процесі систематизації та узагальнення накопиченого емпіричного матеріалу.

Так, поштовхом ідо виникнення і розвитку інституту судової експертизи, з нашої точки зору, послужили погляди окремих науковців щодо двоїстої природи криміналістики та щодо необхідності вилучення із криміналістики всього, що відноситься до криміналістичної експертизи, і деяких їхніх

послідовників, які пропонували вважати криміналістикою лише науку про процес дослідження речових доказів, яку належить розділити за видами експертиз та включити відповідно у прикладні галузі знань – судову медицину, біологію, хімію тощо. Водночас, і зауважимо, що ідея виокремлення спеціальної галузі наукового знання, і предметом якої є інститут експертизи в кримінальному і цивільному судочинстві, дискусійною залишається і до сьогодні. Такий підхід був підданий критиці.

Доцільно зазначити, що на той час радянська криміналістика вже мала у своєму розпорядженні значну кількість наукових праць стосовно питань, що мають загальне значення для всіх видів криміналістичної експертизи. Окрім того вже були сформульовані загальні принципи криміналістичної експертизи, визначені та проаналізовані стадії процесу криміналістичного експертного дослідження, його гносеологічні та логічні основи, охарактеризовано об'єкти та методи криміналістичної експертизи, її значення в процесі доказування, розроблені окремі методики експертних досліджень. Водночас саме пізніше (1961 р.) висунув ідею про створення самостійного загального вчення про судову експертизу поза рамками криміналістичної науки визначав експертологію як науку про закони та методології формування й розвитку судових експертиз, закономірностях дослідження їх об'єктів, що здійснюються на основі спеціальних знань, які привносяться з базових (материнських) наук й є трансформованими через порівняльне судове експертстведення в систему наукових принципів, методів, засобів та методик розв'язку задач судових експертиз, що проводяться в межах правової регламентації і в тих організаційних формах, які забезпечують доведення у справі значення висновків судових експертиз. Незважаючи на те, що ідея загальної теорії економічної експертизи не повторює теорію криміналістичної експертизи 50-х рр., деякі вчені ще в кінці 80-х рр. в своїх запереченнях проти цієї теорії використовували аргументацію того часу. Повертаючись до дискусії, що відбувалася в 50-х роках, була висловлена думка про те, що будь-яка спроба розділити в науковому відношенні

криміналістичну техніку на відособлені складові є неспроможною, адже експертизі сама по собі не є наукою, а ґрунтується на застосуванні даних практичної техніки для вирішення спеціальних питань. Продовжуючи розгляд найбільш значущих робіт у галузі науки про експертизу, необхідно відзначити концепцію судової економічної експертології як частину загальної експертології.

Проблеми експертології не вичерпуються тільки судовою діяльністю. Загальні проблеми експертології виникають у зв'язку з практичною діяльністю багатьох, в тому числі й не судових установ та організацій.

Загальна експертологія, на його думку, повинна займатися вивченням проблем, що відносяться до наступних основних розділів експертної діяльності:

- ґносеологічна суть та методи ухвалення експертних рішень;
- соціологічні аспекти (ефективність, етичні і інші питання експертизи); психологія експертної діяльності;
- експертний інформаційний фонд (зміст, призначення, використання);
- експертні методика (суть, типи, призначення, і використання);
- організаційна структура експертної діяльності.

Ряд важливих положень, що стосуються проблем змісту та структури концепції економічної експертології, а також її взаємозв'язку із суміжними науками, розглянуті у 1980 р.

Оскільки практично всі з них можуть бути використані при формуванні сучасних уявлень про економічну експертологію, доцільно охарактеризувати їх повністю. Як елементи складу експертології, є такі:

- вступ (наукова частина), в якому досліджуються предмет, зміст експертології та її місце серед інших галузей знання;
- методологія та методи експертології, зокрема класифікація цих методів;
- завдання цієї галузі знання та її функції (зокрема дослідницькі, пов'язані з комунікацією знання, і підготовкою та перепідготовкою

кадрів, створенням і розподілом наукових інформаційних фондів, історія та розвиток експертології).

Загальна теорія експертології, що містить аналіз її основних понять і принципів. Оскільки предмет, зміст і методи практичної експертизи (як процесуальної дії) не тотожні предмету, змісту і методам вчення (науки) про експертизу. В такому випадку, не співпадають повністю й системі практичної експертизи та наукових знань про них. Саме тому в загальній частині необхідно, на думку автора, розглядати класифікацію родів та видів експертиз, завдання експертної практики, функції експертних установ, їх організаційну структуру, систематику методів експертного дослідження.

Основою загальної частини експертології має бути теорія, ґрунтуючись на якій експерт дає висновки. Розділом економічної експертології повинні стати вчення про логічну структуру висновку експерта та пов'язане з ним вчення про модальність висновку. Дослідження форми та обґрунтування висновку, а також їх доказового значення повинні становити зміст третього розділу експертології. Цей розділ повинен включати і вчення оцінки експертом даних, виявлених ним у ході дослідження. У межах загального вчення, повинні розглядатися ні конкретні методики видів експертиз, а принципи, загальні для методик експертиз будь-якого роду або виду. До проблем методики примикають і деякі організаційні проблеми: автоматизація експертиз, психологія експертної діяльності, експертна етика. Визначена автором і система взаємодії експертології і таких наук як вчення про бухгалтерську експертизу.

Викладена концепція ряд обґрунтованих заперечень. Так, питання підготовки її перепідготовки експертних кадрів до загальної теорії судової експертизи безпосереднього відношення не мають. На нашу думку, в даній теорії доцільно в рамках вчення про суб'єкта експертного дослідження розробити типову модель експерта, але не вирішувати питання про те, де і як здійснюватиметься навчання майбутніх фахівців. Непотрібно розглядати в експертології функції експертних установ, оскільки вони є або процесуальними,

або адміністративно-правовими. Останніми роками питання загальної теорії судової експертизи розглядалися в монографічних роботах [13].

Відповідної до визначення, загальна теорія судової експертизи є системою світоглядних принципів, науково обґрунтованих концепцій, категоріальних понять, методів, зв'язків, відносин, здатних відобразити повною мірою предмет наукового пізнання та узагальнення. Визначаючи місце загальної теорії в системі знань, автор відносить її до галузі юридичних наук. На сучасному етапі розвитку сприйняття експертології лише які науки про судові експертизи є дуже вузьким. Скоріше саме судова експертологія є окремою складовою загальної науки про експертну діяльність. Стійкий підхід до експертології як до науки про закони та методологію формування й розвитку судових експертиз, що визначало її парадигму на початкових етапах становлення, не може зупинити розвитку знань та значного розширення сфери застосувань наукових принципів, і методів, засобів та методик розв'язку задач, притаманних експертології.

Зазначимо, що розуміння фактів, явищ, процесів лише з цієї позиції унеможлиблює прогрес пізнання як такий. Для повноти дослідження доречно зазначити, що подібні міркування присутні в роботах, якими була висунута ідея про створення вчення або науки, що стосується всіх родів експертизи. Предметом науки експертизи, вважається дослідження речових доказів з метою встановлення суттєвих властивостей та ідентифікації. Саме, розглядаючи істотні ознаки експертизи, слід звернути увагу на неприпустимість відокремленого аналізу різних критеріїв її класифікації, до яких об'єктивно відноситься і її предмет. Зупиняючись на змісті судової експертизи, зазначимо, що предмет, об'єкт та наукові методики у своїй сукупності вірно визначають її сутність. Необхідно наголосити, що ця точка зору в подальшому лягла в основу запропонованої ним класифікації судових експертиз, яка була в цілому прийнята в теорії і знайшла реалізацію в експертній практиці. Водночас, аналіз у різний час формулював поняття по-різному. Так в одній із робіт уточнюється, що

«розкрити предмет певного виду експертизи – це значить визначити межі та основні риси методики експертного дослідження, компетенцію експертів різних спеціальностей, характеристику об'єктів, які можуть бути досліджені за допомогою експертизи даного виду, і примірний перелік основних питань, які можуть бути вирішені за допомогою даного виду експертизи» долучаючи до поданої позиції як додатковий критерій демаркації експертизі окремою ознакою «характер знання, що виступає підґрунтям» експертизи У подальшому продовжив розвиток своїх міркувань щодо створення науки про криміналістичну експертизу. Він уточнює її зміст, предметом якої вважає принципи, процесуальні умови і загальні логічні, фізико-технічні і хіміко-біологічні, економічні методи дослідження, а також методику і техніку проведення і різних видів експертизи. Така теорія, на думку, не є ні юридичною (прикладною) наукою, ні технічною, а повинна стояти на межі між ними, бути суміжною наукою. Окрім того, назва «судова експертологія», запропонована Отже, зважаючи на певні відмінності, щодо міри розвитку судової експертизи «створювались її принципи, її методологічні початки, виникали наукові основи нових видів судових експертиз, що були викликані до життя практичною потребою правоохоронних органів в розв'язку питань, що потребують спеціальних пізнань знаючих осіб – експертів»

Судова експертологія – це така галузь знань, – відмічав науковець, – яка об'єднала всі «галузеві знання – теорії різного роду судових експертиз – в єдину синтетичну систему на основі інтегрування наукових основ кожного виду судової експертизи в єдину загальнотеоретичну, методологічну галузь науки – системи знань, що складає сутність судової експертології»

Отже, виділення інституту судової експертизи із загальної теорії криміналістики є закономірним явищем у певних умовах розвитку суспільства (фактори впливу: розвиток науково-технічного прогресу, потреба залучення знань з не юридичних наук (технічних, природничих, суспільних), а також розвиток і трансформація цих знань у судову експертизу) в умовах принципової

зміни як самої системи доказів (розвиток кримінології), так і об'єктивізації процесів їх дослідження (кількість накопиченого емпіричного експертного матеріалу за окремими видами експертиз, зокрема економічною). Однак, побудова юридично-правової системи в цілому (не залежно від державного устрою) спрямована на реалізацію однієї конкретної функції – функції контролю. Цілком слушно в цьому аспекті зазначає Ф.Ф. Бутинець: «контроль як наука виник на стику декількох наук, що досліджує економіко-правовий зміст та форму будь-яких порушень та відхилень при здійсненні господарських операцій в процесі кругообороту капіталу та у тісному зв'язку з їх економіко-обліковим змістом» Призначенням контролю є, – за твердженням, «дослідження того, наскільки виконання відповідає встановленим вимогам, будь ці останні продиктовані законодавством, звичаєм або просто розумом. Це в повній мірі відповідає положенням Лімської декларації керівних принципів контролю, прийнятої IX Конгресом Міжнародної організації вищих контрольних органів в 1977 р., де зазначено, що організація контролю є обов'язковим елементом управління суспільними фінансовими коштами, оскільки таке управління тягне за собою відповідальність перед суспільством. Контроль є не самоціллю, а невід'ємною частиною системи регулювання, метою якої є розкриття відхилень від прийнятих стандартів і порушень принципів законності, ефективності та економії матеріальних ресурсів на можливо більш ранній стадії з тим, щоб мати можливість здійснити корегуючі заходи, в окремих випадках, притягнути винних до відповідальності, отримати компенсацію за заподіяну шкоду або здійснити заходи щодо запобігання або скорочення таких порушень у майбутньому

Слід зазначити, що фактично, судова економічна експертиза не входить до числа традиційних предметних галузей криміналістики і судової експертизи. Ця назва є відносною новою: в Україні вона введена в 2001 р. як наслідок розширення кола питань, що ставились перед бухгалтерами експертами і виходили за межі їх професійних знань. Назва «судово-бухгалтерська

експертиза» на даний час залишається професійною деривацією, що визначає один з експертних напрямів виду «Економічна експертиза», а саме «11.1. Дослідження документів бухгалтерського та податкового обліку і звітності». Як було вище доведено, судово-бухгалтерська експертиза розвивалась на базі окремої комплексної економіко-правової науки судової бухгалтерії - конгломерату знань бухгалтерського обліку та господарського контролю. «Про самостійну якісно нову роль спеціальних знань в предметних судових науках свідчить те, що їх основоположні наукові дані, які складають основу експертних методик, в материнських науках мають вторинне, допоміжне значення Викликає заперечення введено авторами поняття «предметної судової науки», до якої вони відносять і економічну експертизу. Слід зазначити, що складовими предметної судової науки вони вважають наукові основи багатьох експертиз, зокрема криміналістичних

Однак, якщо логічно продовжити думки авторів, то криміналістика, її розділ криміналістична техніка є конгломератом наук, а не єдиною, цілісною системою знань, об'єднаною спільним предметом. Автори мимоволі приєднуються до позиції деяких західних вчених, які вважають, що немає криміналістики, як самостійної науки, а є система якихось судових наук, тобто наук, положення яких використовуються в судочинстві (судової хімії, фізики, біології, економіки). Таким чином, на початковій стадії розвитку наука про економічну експертизу відповідає уявленням про предмет науки про судову (криміналістичну) експертизу як сукупність окремих процесуальних, організаційних і методичних питань проведення експертиз і криміналістичної техніки в цілому. Водночас слід зазначити, що незважаючи на фактичну ідентифікацію дефініцій «теорія», «методологія», «практика», «методика» у межах системи судової експертизи, юридична наукова думка не дає чіткого єдиного визначення цих термінів у сфері економічної експертизи на сучасному етапі її розвитку. Фактично в наукових дослідженнях судово-економічної експертизи більшість науковців анахронічно сприймають інститут економічної

експертизи лише як інструмент спеціалізованого наукового знання для потреб процесу судочинства. На користь тези про незакінченість формування концептуальних основ експертизи навіть у судовій формі її проведення свідчить той факт, що в законодавчо-нормативних актах України відсутня однозначно трактована демаркація правового статусу носіїв спеціальних знань – фахівця і судового експерта. Ця проблема зумовлена процесуальною закріпленою механізмом функціонування розглянутого інституту і нерідко призводить у судовій практиці до ототожнення знань, що вимагають наукового обґрунтування, і знань, що відносяться до компетенції фахівця. Звідси численні факти, коли висновок експерта несе в собі інформацію, засновану не на експертному дослідженні, а лише на констатації фактів. Судова економічна експертологія як розділ загальної експертології вивчає закономірності і на цій основі розробляє практичні рекомендації по здійсненню експертної діяльності в умовах судочинства у кримінальних та цивільних справах. Внаслідок цього судова експертологія має перспективи розвитку в якості прикладної юридичної науки.

1.3 Економічна експертиза діяльності підприємств

Україна здійснює складний та небезпечний перехід від планово-адміністративної до демократичної європейської системи управління через випробовування російсько-українською війною, економічною нерівністю між багатими і бідними українцями, небажанням та невмінням представників владних структур чесно і відповідально виконувати власні службові обов'язки тощо. Нині в українському суспільстві є вагомий запит на великий злам, спрямований на те, щоби стара система державного управління відійшла у минуле, а її місце зайняла б нова, де основним завданням держави буде забезпечення належних умов розвитку і праці людини. Важливу роль в економічних процесах, що відбуваються у нашій державі, відіграє й економічна

експертиза діяльності підприємств. Її роль постійно збільшується у зв'язку з посиленням конкурентної боротьби та ускладненням глобалізаційних процесів.

Проблеми розвитку економічної експертизи в наукових публікаціях українських вчених економістів практично не розглядалися. Тому автори спробували окреслити межі наявних проблем у цій царині та сформувати й органічно пов'язати їхню термінологію, висловити власну думку щодо процесів, які відбуваються в українській економіці, у контексті ідентифікації та розв'язання проблем економічної експертизи і виробити алгоритм їх вирішення.

Економічна експертиза – це, на наш погляд, дослідження певних проблем, що виникають у процесі економічної діяльності суб'єкта господарювання і потребують кваліфікованих дій експерта (експертів) для досягнення визначеної мети та розв'язання конкретних завдань, пов'язаних із веденням фінансового і податкового обліку, фінансово-економічною діяльністю та фінансово-кредитними операціями, а також для відвернення суттєвих загроз і ризиків від такого суб'єкта. У науковій літературі переважно йдеться про судово-бухгалтерську (судово-економічну) експертизу. Така експертиза проводиться за завданням судово-слідчих органів з метою:

- встановлення істини щодо законності і правдивості відображення в системі фінансового й управлінського обліку фактів господарського життя;
- порушень основних вимог щодо складання фінансової, податкової та статистичної звітності;
- здійснення кредитних і розрахункових операцій, а також операцій із власним та позиченим капіталом.

Ми вважаємо, що, окрім судово-економічної експертизи, не менш цікавою є несудова (неконфліктна) економічна експертиза. Ця експертиза проводиться не тоді, коли цього вимагають судово-слідчі органи, а тоді, коли сам суб'єкт господарювання зацікавлений у проведенні такої економічної експертизи і готовий здійснювати всі необхідні витрати для забезпечення її

повноти, об'єктивності та результативності. Така експертиза може обійтися підприємству навіть до 50-100 тис. грн., але збитки від ухвалення неправильних управлінських рішень можуть бути в рази більшими. Для підтвердження наших обґрунтувань, як вважається, що економічна експертиза дуже потрібна для обґрунтування впевненості щодо управлінських рішень, котрі ухвалюються підприємствами. На думку цієї авторки, доцільно використовувати саме економічну експертизу як найдієвішу форму фінансового контролю підприємства. Суть економіко-експертного дослідження тут може зводитися до завдання виявлення найбільш економічного напрямку реалізації запропонованого заходу щодо функціонування певної ділянки економічної діяльності. Або навпаки – для обґрунтування впевненості щодо достовірності функціонування цієї ділянки на вже проведений захід

Звідси випливає, що для забезпечення високої ефективності діяльності підприємства на стратегічних її напрямках, коли йдеться про значні майбутні витрати і доходи, на наш погляд, необхідно застосовувати не судову (неконфліктну) економічну експертизу як одну із важливіших форм фінансового контролю за діяльністю підприємства, його сегментів. За результатами такої експертизи керівництво підприємства матиме більшу впевненість у правильності схвалюваних ним управлінських рішень.

Проте тут треба виробити певні критерії, за якими можна судити, чи є потреба в економічній експертизі діяльності підприємства загалом або окремих його підрозділів, видів діяльності тощо, адже сам процес проведення економічної експертизи вимагає суттєвих трудових, матеріальних та фінансових ресурсів, тому від час її планування необхідно виходити з принципу реальної корисності проведення такої експертизи для підприємства. Економічну експертизу як специфічну галузь знань розглядає І.В. Петрик. На його думку, економічна експертиза з часом може виокремитись у самостійну науку [72, с. 99]. Повністю погоджуємося, що економічну експертизу бажано виокремити у самостійну науку. Вона буде розвиватися на стику економічних і юридичних

наук, привносячи уї них принципово нові та розвиваючи уже відомі теоретичні, методологічні, організаційні та технологічні положення.

Нині в нашій державі більше запитів на судово-економічну експертизу, оскільки у нас, на жаль, є сотні фактів нецільового використання та розкрадань бюджетних коштів, рейдерських захоплень успішних підприємств і т. д. внаслідок системної корупції на всіх рівнях владної вертикалі. згадана вище авторка також звертає увагу на низку негативних моментів, пов'язаних зі станом невизначеності економічної експертології в Україні, таких як:

1) ірраціональність практичного функціонування механізму проведення економічної експертизи;

2) хаотичність сприйняття сутності економічної експертизи за назвами та реаліями окремих її форм;

3) термінологічні невідповідності у процесі проведення економічної експертизи як окремого дослідження;

4) нереалізованість потенціалу окремих методичних прийомів контролю у процесі економічної експертизи;

5) підміна одних форм економічного контролю іншими;

6) відсутність єдиного підходу в різних фінансово-економічних, наукових, законодавчо-нормативних, процесуальних документах до назв окремих форм експертизи;

7) уточнення назв і видів заключних документів, що формуються за кожною із форм економічної експертизи;

8) невизначеність рівня фахових спеціальних знань, якими має володіти експерт-економіст, що є в конкретній ситуації представником суб'єкта контролю і реалізує визначену форму контролю.

Погоджуємося, що економічна експертиза є, безумовно, важливою формою реалізації фінансово-господарського контролю. Вона застосовується під час контрольно-фінансової діяльності водночас з іншими його чинними формами, такими як документальна ревізія, інспектування, аудит, податкова

перевірка. Завдяки експертному дослідженню з'являється окремий масив судово-обліково-економічної інформації, можуть бути виявлені нові суттєві факти, обставини

Розвиваючи думку, зазначимо, що кожне велике і середнє підприємство зобов'язане сформуванати певний масив судово-економічної та не судової економічної інформації і належним чином її зберігати, використовувати, а з часом – утилізувати. і Відповідно, такі підприємства повинні розробити «Положення про формування, зберігання, використання та утилізацію судово-економічної і не судової економічної інформації». Сутністю судово-економічної експертизи вважається, на думку інших науковців, дослідження фінансово-господарської діяльності суб'єкта господарювання, яке в межах чинного законодавства здійснюється особою, котра володіє спеціальними знаннями в галузі економіки, з метою надання висновку щодо кола питань, що були поставлені органами дізнання, досудового слідства чи суду. Напрямом подальшого дослідження є розроблення схеми організації судово-економічної експертизи в Україні

Сучасний стан і актуальні питання судово-економічної експертизи оцінили та розглянули класифікаційну систему судово-економічних експертиз:

- за родом експертиз (судово-бухгалтерська, планово-економічна, фінансово-економічна, ціноутворююча, економіко-статистична експертиза, експертиза економіки праці, інші);
- за видом експертиз (фінансово-кредитна, економічна експертиза банківських операцій, економічна експертиза виробничих ресурсів, економіко-технологічна експертиза банківських операцій, економіко-технічна експертиза та інші);
- за галуззю економіки (промислова, аграрна, будівельна, сервісна, транспортно-комунікаційна тощо);
- за видами економічної діяльності (податкова, приватизаційна, страхова, інвестиційна, зовнішньоекономічна й інші);

- за спеціалізацією судово-економічних експертиз .

Наведена вище класифікація економічних експертиз на наш погляд, є дуже корисною для проведення наукових досліджень як із судово-економічної (конфліктної) експертизи, так і з не судової (неконфліктної) економічної експертизи. У зв'язку з тим, що ця класифікація не є вичерпною (зокрема, до неї можна ще додати земельну експертизу; експертизу об'єктів комунального господарства; експертизу майна, що передається в оренду та повертається з неї, тощо). Однак її потрібно визнати базовою і значно осучаснити шляхом внесення туди відповідних змін і доповнень, запропонованих експертами та вченими-економістами за останні роки. звертають увагу на те, що проведення економічної експертизи зумовлене потребою у спеціальних економічних знаннях із бухгалтерського обліку, оподаткування, контролю, аналізу результатів фінансово-господарської діяльності для забезпечення повноти, всебічності й об'єктивності дослідження фактичних обставин справи

Вважаємо, що ці науковці абсолютно праві щодо потреби і наявності в експерта-економіста спеціальних економічних знань. До слова зауважимо, що нині на ринку праці в Україні відчувається гострий дефіцит.

Для належного проведення судово-економічної експертизи необхідно мати відповідну методику її проведення. вважає, що під методикою судово-економічної експертизи варто розуміти сукупність методів та способів, які застосовуються судовим експертом-економістом з метою дослідження об'єкта експертизи і вирішення експертного завдання.

До методів судово-економічної експертизи вона відносить філософські, загальнонаукові та специфічні методи (розрахунково-аналітичні: методи економічного аналізу, економічно-математичні методи, статистичний метод тощо; документальні: формальна, арифметична, хронологічна, взаємна, нормативно-правова перевірка тощо).

Свої експертні дослідження експерти-економісти мали би проводити відповідно до вироблених наукою та практикою алгоритмів дій, що сприяло би

подальшому розвитку і поліпшенню методики судової експертизи, зменшенню витрат часу на проведення експертизи, повному та всебічному дослідженню фактичних обставин справи, а також створили б умови для підвищення достовірності висновків судових експертів

До сказаного вище можемо додати, що кожен експерт-економіст самостійно або за порадою досвідченіших своїх колег обирає відповідну сукупність методів дослідження під виконання конкретного експертного дослідження. У процесі проведення самого експертного дослідження він може доповнювати або відмовлятися від певних методів дослідження. Специфіку проведення судово-економічної експертизи правопорушень у ресторанному господарстві та у банківській сфері детально дослідила С.В. Євдокіменко. У діяльності підприємств ресторанного господарства, за її твердженням, можуть виникати такі правопорушення, як недоважування за видами кулінарної продукції за рахунок порушення норм витрат сировини, рецептур страв, кулінарних виробів і кулінарних напівфабрикатів; недобір страв, кулінарних виробів та кулінарних напівфабрикатів; продаж страв, кулінарних виробів і кулінарних напівфабрикатів за завищеними цінами; виставлення на продаж кулінарної продукції із простроченим терміном реалізації; продаж не облікованого та неякісного товару; збільшення вартості замовлення клієнта шляхом додавання у рахунок на сплату страв, що не замовлялися; порушення рецептури виготовлення готових блюд, напівфабрикатів, кондитерських виробів, хлібобулочної продукції тощо для створення не облікованих надлишків харчової сировини; необґрунтоване перевищення норм витрат харчової сировини.

Такі правопорушення можна виявити, застосовуючи методи судової бухгалтерії, такі як перевірка первинної бухгалтерської документації, облікових регістрів, їх звіряння; застосування методу контрольної перевірки – контрольної закупівлі; інвентаризація каси; зіставлення показників електронного лічильника. Підприємства ресторанного господарства щорічно обслуговують мільйони українців, тому, окрім офіційних економістів-експертів, усі вони тією або іншою

мірою можуть відігравати роль громадських експертів, які могли би посприяти значному покращенню ефективності роботи таких підприємств, підвищенню якості і культури обслуговування населення, зменшенню цін та тарифів за надані послуги. Зокрема, це може проявлятися через вимогливість громадських експертів до місця, меню і програми проведення заходу; цін, асортименту та якості пропонуванних страв; рівня професіоналізму і культури поведінки офіціантів, музикантів; умов попереднього договору з адміністратором ресторану та правильності, повноти і форми розрахунків тощо.

У банківській сфері найбільші збитки виникають внаслідок розкрадання кредитів. Найчастіше це стається тоді, коли дають кредити новоствореним (фіктивним) або приватним особам, які після отримання коштів зникають. Періодично до цього розкрадання як співучасники долучаються і працівники комерційних банків. Вони можуть сприяти правопорушенню зі збільшенням строку погашення кредиту за рахунок підробки документів про дебіторську заборгованість позичальнику працівником банку з подальшою спробою імітації реорганізації, самоліквідації або банкрутства юридичних осіб та списанням основної суми кредиту і відсотків за ним на збитки банку.

Для перевірки обґрунтованості використання кредиту у межах судово-економічної експертизи необхідно дослідити правильність відображення фінансових результатів кредитного проекту та фінансового стану позичальника. Тут оцінюється можливість достовірної оцінки доходу, ступеня завершеності операцій з виготовлення продукції, надання послуг, виконання робіт

Як свідчать факти, що оприлюднені у ЗМІ, значний ризик виникнення банківських правопорушень існує і на рівні Національного банку України, особливо це проявилось у 2014-2017 рр., коли його очолювала В. Гонтарева. Відповідно, у банківській сфері, за нашим переконанням, доцільно проводити планові і позапланові внутрішньо - та зовнішньобанківські експертизи, а також експертизи щодо дій (із формування валютних курсів, формування та використання банківських резервів, експортно-імпортних операцій у частині

розрахунків підприємств твердою іноземною валютою, розрахунків фізичних осіб платіжними картками на суми, що перевищують встановлені НБУ норми) Національного банку України з боку державних і громадських експертів. Механізми, методики та технології таких експертиз мають пройти широке фахове і громадське обговорення і бути зафіксовані у певних нормативно-правових актах України, галузі, об'єднання, підприємства.

Теоретичні положення судово-економічної експертизи операцій з управління відходами були предметом дослідження напрямами розвитку наукових положень судово-економічної експертизи операцій з такого управління, на їхню думку, є порушення природоохоронного законодавства в частині дотримання норм на утворення, зберігання, переробку відходів, порушення податкового законодавства в частині нарахування та сплати екологічного податку, господарського законодавства в частині дотримання ліцензійних вимог щодо поводження з відходами, цивільного законодавства щодо взаємовідносин між виробником і утилізатором відходів тощо

Для України проблема проведення судово-економічних експертиз операцій з управління відходами дуже актуальна з позиції вирішення проблем утворення, зберігання та переробки твердих побутових відходів, особливо для міста Львова, який, на жаль, став заручником політичної боротьби між нинішньою центральною владою і конструктивною до цієї влади опозицією. Отже, навколо великих українських міст потрібно впорядковувати та контролювати сміттєві звалища, в тому числі у формі періодичних економічних експертиз.

Невід'ємною ознакою побудови концепції розвитку економічної експертизи є щільний зв'язок її теоретичних основ та методології знання. Теорія як «логічне узагальнення досвіду, суспільної практики, яке ґрунтується на глибокому проникненні в суть досліджуваного явища та розкриває його закономірності» виступає підґрунтям, на якому здійснюється свідомо цілеспрямована діяльність щодо формування і розвитку знань економічної

експертизи. Водночас, методологія конкретної області наукового знання, конкретно її науки не зводиться до системи методів дослідження, що використовуються в цій науці, для відображення свого предмета. Ототожнення методології з системою методів означає, на нашу думку, суто прагматичний підхід до розкриття даного поняття. При такому трактуванні методології, її світоглядне значення та філософський зміст відступають на другий план.

Експертизи більшою чи меншою мірою сприяли обґрунтуванню теоретичного змісту експертизи як відносно самостійної галузі знання, але в рамках юридичної науки. Беззаперечно, досягнення юриспруденції у тій чи іншій мірі вплинуло на процес становлення та виокремлення як окремої галузі знань економічної експертизи. Однак, як вже зазначалося раніше, навіть розвиток теоретичних основ судово-експертної діяльності виявив наявність різних поглядів серед вчених і на характер, і на форми узагальнення наукової основи судової експертизи в цілому, а також на її часткові аспекти. Визначення змісту предмета судової експертизи має істотне значення для демаркації її від інших видів практичної економічної діяльності, форм контролю, а також проведення наукової класифікації економічних експертиз за різними ознаками, з'ясування сутності розв'язуваних нею завдань.

Для всього інституту сучасної експертології характерним є постійний науково-прикладний пошук, спрямований на розв'язок все більш складних експертних завдань, продиктованих сучасним розвитком економічних відносин в світі; це ж притаманно і економічній експертизі. Так, при аналізі та вивченні процесів господарювання окремі автори визнають наявність суперечностей на різних його етапах. Деталізуючи дану тезу, вони доводять як необхідність, так і «неспроможність» державного сектору економіки й наводять докази на користь рівності в розподілі доходів та на протиположність рівності, формулюють аргументи «за» ринок і «проти» нього. Але ж ця сама теза може набути й іншого розвитку: наявність в будь-якій економічній системі слабостей та недоліків виступає підґрунтям для економічних порушень, злочинів і потребує детального

дослідження здійснених операцій, прийнятих рішень як за формою, так і по суті в межах законодавчо-нормативного поля певної країни.

Слід зазначити, що особливістю економічних порушень є те, що при їх вчиненні використовуються легальні економічні інститути (правила, форми, процедури, механізми економічної діяльності тощо). Документальна фіксація інформації про господарські операції є обов'язковим елементом фінансово-економічної діяльності підприємства, установи чи організації. Саме цей аспект покладений в основу підтвердження факту здійснення цієї операції, а, відповідно, і побудови систем управління та контролю підприємством.

Тому, з метою визначення достовірності всього спектру інформації, що ґрунтується на основі, спродукованих у ході господарської діяльності, документів або з метою дослідження окремих ситуаційних питань господарської діяльності, названі інститути потребують ретельного дослідження фахівцем, що володіє спеціальними знаннями і незалежним від самої діяльності підприємства. Економічні експертизи виступають однією з таких форм економічних досліджень. Доведено, що історичний шлях становлення і розвитку економічної експертизи перетворив її в науку, здатну досліджувати сутність і поведінку, аналізувати, пояснювати, моделювати і прогнозувати об'єкти, визначати та формувати методи експертиз.

Вона, будучи системою знань, володіє необхідними ознаками, які притаманні теорії, яка водночас, має свою специфіку. Цільова орієнтація економічної експертології в історичному її генезисі завжди мала проблемнопрактичне спрямування.

Сучасний стан економічних процесів спричинив суттєве ускладнення економічних експертиз: наявність великого різноманіття об'єктів експертизи та збільшення числа прошарків у фрагментах господарської діяльності визначеного суб'єкта, які виносяться на експертне дослідження. Відповідно, пошук відповідей на поставлені питання (вирішення експертних завдань) неухильно призводить до розширення існуючих та розробки нових методів, засобів та

методик дослідження, що охоплюють все більше коло різноманітних об'єктів – документально зафіксованих господарських фактів, явищ, операцій, в часових та логічних межах, визначених конкретним питанням, запропонованим на дослідження експерту-економісту, тобто здійснюється динамічний розвиток наукових знань економічної експертології.

На даному етапі розвитку інституту економічної експертизи особливо яскраво простежуються дві тенденції: по-перше, постійне збільшення кількості проведених судових експертиз як у сфері кримінального судочинства, так і в сферах цивільного, арбітражного, адміністративного процесу. Як друга тенденція розвитку інституту економічної експертизи виступає постійно зростаюча кількість висновків експертних досліджень, які здійснені з ініціацією великого кола органів і посадових осіб, що володіють правом призначення проведення економічної експертизи.

Так, крім слідчих і судових органів, правоохоронних органів спеціального призначення, правом призначення проведення економічної експертизи законодавець наділив посадових осіб митних і податкових органів, фондів соціального страхування, інвестиційних фондів тощо. Окрім того, як було зазначено, потреба в її проведенні, зумовлена ґрунтовним дослідженням окресленого перед експертом питання та, відповідно, формуванням законодавчо нормативно узгодженого висновку, неухильно зростає. Як вид дослідницької, аналітичної та прогностичної діяльності сучасний етап розвитку економічної експертизи поза рамками процесу судочинства здійснюється в двох основних формах:

- як елемент (стадія) процесу управління – внутрішньовідомча, корпоративна, внутрішня експертиза;
- як вид консалтингової діяльності – незалежна (комерційна, замовна) зовнішня експертиза, що здійснюється незалежними експертами.

Таким чином, резюмуючи вище викладене, необхідно підкреслити таке: в даний час об'єктивно складається ситуація розвитку та взаємного зв'язку, з

одного боку, судово-експертної економічної діяльності, тобто залучення спеціальних пізнань у сферу експертного дослідження речових доказів, з іншого – прагнення і зусилля науки на створення організованої системи теоретичних положень незалежної економічної експертизи, спираючись на які економіко-експертна практика може отримати свій подальший позитивний розвиток. Водночас, лише констатація змісту вищезазначеного процесу ще не дозволяє проникнути в його сутність.

Проблеми здійснення експертного економічного дослідження в даний час залишаються маловивченими і інколи нерозв'язаними ні в науковому, ні в практичному аспектах. У зв'язку з цим рішення задачі виявлення сутнісних характеристик не процесуальної (незалежної) економіко-експертної діяльності та судової економічної експертизи вимагає виконання особливого роду досліджень, рефлексивних за своєю формою, якими є саме історико-аналітичні.

Виділення інституту судової експертизи із загальної теорії криміналістики є закономірним явищем у певних умовах розвитку суспільства (фактори впливу: розвиток науково-технічного прогресу, потреба залучення знань з не юридичних наук (технічних, природничих, суспільних), а також розвиток і трансформація цих знань у судову експертизу) в умовах принципової зміни як самої системи доказів (розвиток кримінології), так і об'єктивізації процесів їх дослідження (кількість накопиченого емпіричного експертного матеріалу за окремими видами експертиз, зокрема економічною).

Однак, побудова юридично-правової системи в цілому (не залежно від державного устрою) спрямована на реалізацію однієї конкретної функції – функції контролю. Цілком слушно в цьому аспекті зазначають та: «контроль як наука виник на стику декількох наук, що досліджує економіко-правовий зміст та форму будь-яких порушень та відхилень при здійсненні господарських операцій в процесі кругообороту капіталу та у тісному зв'язку з їх економіко-обліковим змістом». Призначенням контролю є, –»дослідження того, наскільки виконання відповідає встановленим вимогам, будь ці останні продиктовані законодавством,

звичаєм або просто розумом». Це в повній мірі відповідає положенням Лімської декларації керівних принципів контролю, прийнятої IX Конгресом Міжнародної організації вищих контрольних органів в 1977 р., де зазначено, що організація контролю є обов'язковим елементом управління суспільними фінансовими коштами, оскільки таке управління тягне за собою відповідальність перед суспільством.

Контроль є не самоціллю, а невід'ємною частиною системи регулювання, метою якої є розкриття відхилень від прийнятих стандартів і порушень принципів законності, ефективності та економії матеріальних ресурсів на можливо більш ранній стадії з тим, щоб мати можливість здійснити коригуючі заходи, в окремих випадках, притягнути винних до відповідальності, отримати компенсацію за заподіяну шкоду або здійснити заходи щодо запобігання або скорочення таких порушень у майбутньому

Слід зазначити, що фактично, судова економічна експертиза не входить до числа традиційних предметних галузей криміналістики і судової експертизи. Ця назва є відносно новою: в Україні вона введена в 2001 р. як наслідок розширення кола питань, що ставились перед бухгалтерами експертами і виходили за межі їх професійних знань. Назва «судово-бухгалтерська експертиза» на даний час залишається професійною деривацією, що визначає один з експертних напрямів виду «Економічна експертиза», а саме: «Дослідження документів бухгалтерського та податкового обліку і звітності».

Як було вище доведено, судово-бухгалтерська експертиза розвивалась на базі окремої комплексної економіко-правової науки – судової бухгалтерії - конгломерату знань бухгалтерського обліку та господарського контролю. «Про самостійну якісно нову роль спеціальних знань в предметних судових науках свідчих те, що їх основоположні наукові дані, які складають основу експертних методик, в материнських науках мають вторинне, допоміжне значення». Викликає заперечення введене авторами поняття «предметної судової науки», до якої вони відносять і економічну експертизу. Слід зазначити, що складовими

предметної судової науки вони вважають наукові основи багатьох експертиз, зокрема криміналістичних.

Однак, якщо логічно продовжити думки авторів, то криміналістика, її розділ криміналістична техніка є конгломератом наук, а не єдиною, цілісною системою знань, об'єднаною спільним предметом. Автори мимоволі приєднуються до позиції деяких західних вчених, які вважають, що немає криміналістики, як самостійної науки, а є система якихось судових наук, тобто наук, положення яких використовуються в судочинстві (судової хімії, фізики, біології, економіки).

Таким чином, на початковій стадії розвитку наука про економічну експертизу відповідає уявленням про предмет науки про судову (криміналістичну) експертизу як сукупність окремих процесуальних, організаційних і методичних питань проведення експертиз і криміналістичної техніки в цілому. Водночас слід зазначити, що незважаючи на фактичну ідентифікацію дефініцій «теорія», «методологія», «практика», «методика» у межах системи судової експертизи, юридична наукова думка не дає чіткого єдиного визначення цих термінів у сфері економічної експертизи на сучасному етапі її розвитку (див.рис. 1.2).

Фактично в наукових дослідженнях економічної експертизи більшість науковців анахронічно сприймають інститут економічної експертизи лише як інструмент спеціалізованого наукового знання для потреб процесу судочинства.

На користь тези про незакінченість формування концептуальних основ експертизи навіть у судовій формі її проведення свідчить той факт, що в законодавчо-нормативних актах України відсутня однозначно трактована демаркація правового статусу носіїв спеціальних знань – фахівця і судового експерта. Ця проблема зумовлена процесуально закріпленим механізмом функціонування розглянутого інституту і нерідко призводить у судовій практиці до ототожнення знань, що вимагають наукового обґрунтування, і знань, що відносяться до компетенції фахівця. Звідси численні факти, коли висновок

експерта несе в собі інформацію, засновану не на експертному дослідженні, а лише на констатації фактів.

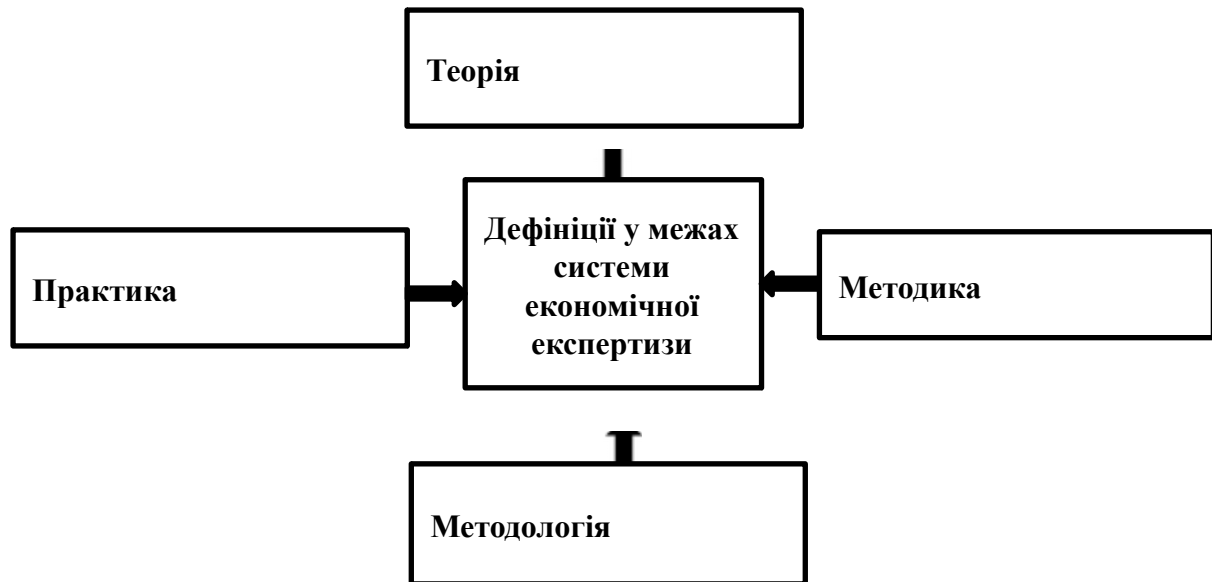

Рис. 1.2. Дефініції у межах системи економічної експертизи

Судова економічна експертологія як розділ загальної експертології вивчає закономірності і на цій основі розробляє практичні рекомендації по здійсненню експертної діяльності в умовах судочинства у кримінальних та цивільних справах. Внаслідок цього судова експертологія має перспективи розвитку в якості прикладної юридичної науки Застосування економічної експертизи сягнуло далеко за межі процесу судочинства; її результати використовуються як базис управлінських рішень непроцесуального характеру.

Тому потреба у переосмисленні як понятійно-термінологічного, так і концептуального апарату економічної експертизи актуалізована часом та історично сформованими формами її реалізації. В цьому аспекті потребують уточнення такі її концептуальні положення як предмет, об'єкти, завдання, а також існуюча система економіко-експертних знань, класифікація якої за напрямками і видами вимагає обґрунтованої систематизації існуючих та пошуку нових критеріїв, які враховують реальні потреби практичної діяльності.

Зазначимо, що одним з таких критеріїв може служити методологія доведеного знання, використовувана для вирішення конкретного експертного завдання. Відсутність однозначності в підходах до змісту економічної експертизи, її видів, предмету, методу, методичних прийомів, процедур, форм, а відповідно і суб'єктів проведення викликає:

- ірраціональність практичного функціонування механізму проведення економічної експертизи;
- хаотичність сприйняття сутності економічної експертизи за назвами та реаліями окремих її форм (таких як незалежна економічна експертиза, державна економічна експертиза, судово-економічна експертиза, експертно-економічне дослідження, експертно-економічний аналіз, експертно-економічна оцінка, попередня економічна експертиза тощо);
- термінологічні невідповідності в процесі проведення економічної експертизи як окремого дослідження (неузгодженість логічних зв'язків між методом – методичними прийомами – процедурами – діями – операціями);
- нереалізованість потенціалу окремих методичних прийомів контролю в процесі економічної експертизи (таких як економіко-експертний прогноз, економіко-експертний моніторинг, економіко-експертна діагностика діяльності окремого суб'єкта господарювання);
- підміна одних форм економічного контролю іншими (аудит використовується як засіб доведення істини в окремих питаннях замість економічної експертизи);
- відсутність єдиного підходу в різних фінансово-економічних, наукових, законодавчо-нормативних, процесуальних документах до назв окремих форм експертизи;
- уточнення назв і видів заключних документів, що формуються за кожною з форм економічної експертизи;

- невизначеність рівня фахових спеціальних знань, якими має володіти експерт-економіст, що виступає в конкретній ситуації представником суб'єкта контролю і реалізує визначену форму контролю (наявність вищої економічної освіти є обов'язковим, але абсолютно недостатнім фактором оцінки рівня фаховості, набутих особою знань).

Це далеко не повний перелік негативних моментів, пов'язаний з станом невизначеності в системі економічної експертології в нашій країні. Втім, збільшення кількості процедур, методів, інструментальних засобів, що застосовуються з метою захищеності господарської діяльності, обумовлено використанням сучасних експертних технологій. Можливість проведення експертизи, забезпечує оцінку ефективності заходів захисту та підготовки обґрунтованих висновків для прийняття відповідних рішень як для органів державного контролю, судових органів, так і для суб'єктів господарювання, що потребують всебічного дослідження причин і умов, в яких здійснюються/можуть бути здійсненими економічні злочини, порушення. У цьому істотну допомогу має надати науково обґрунтований концепт «економічна експертиза» і чітко сформована її концепція та методологія. Слід зазначити, що пріоритетні напрямки любої стратегії виходу з кризи економіки країни залежать від стабілізації і подальшого розвитку всіх галузей вітчизняної економіки, що може бути забезпечений лише стійким економічним розвитком окремих суб'єктів господарювання. Саме утримання та збалансований ріст економічної стійкості підприємств, як сукупності окремих елементів механізму економіки країни, дозволить стабілізувати ситуацію.

Висновки до розділу 1

Об'єктивною передумовою виникнення економічної експертизи поряд із появою держави та фінансово-економічних відносин слід вважати виникнення й

розвиток писемності. Хоча первинна форма економічної експертизи є самостійним явищем, змістом якого є визначення достовірності зафіксованої в документарній формі інформації щодо здійснення окремих фактів, операцій господарської діяльності. Разом з тим, писемність стає тим універсальним засобом, що з одного боку, використовується для відображення фінансово-облікового матеріалу, а з іншого – постає умовою для визначення якості (чинності, достовірності) економічного документа. В історії розвитку людства господарський облік виник значно раніше, ніж судова система, однак саме з її появою, дані обліку стали використовуватися досить широко. Вважається, що господарський облік виник ще до нової ери.

Водночас, теоретичний аналіз сучасних літературних джерел, дає змогу стверджувати, що під час становлення експертизи як такої, поняття економічної експертизи не існувало: її практично ототожнювали із бухгалтерською, нівелюючи те, що остання за ієрархією дефініцій є структурною складовою економічної експертизи.

В економічній літературі робіт присвячених питанням організації, методології, а тим більш обґрунтуванню місця економічної експертизи в системі експертологічного знання практично немає. Визначення змісту предмета судової експертизи має істотне значення для демаркації її від інших видів практичної економічної діяльності, форм контролю, а також проведення наукової класифікації економічних експертиз за різними ознаками, з'ясування сутності розв'язуваних нею завдань. Система знань у галузі економічної експертизи включає в себе базу економічних знань, загальнотеоретичні основи експертології, методологічні основи економічної експертизи та технологію її проведення

Для всього інституту сучасної експертології характерним є постійний науково-прикладний пошук, спрямований на розв'язок все більш складних експертних завдань, продиктованих сучасним розвитком економічних відносин в світі; це ж притаманно і економічній експертизі.

Система знань у галузі економічної експертизи включає в себе базу економічних знань, загальнотеоретичні основи експертології, методологічні основи економічної експертизи та технологію її проведення. Для всього інституту сучасної експертології характерним є постійний науково-прикладний пошук, спрямований на розв'язок все більш складних експертних завдань, продиктованих сучасним розвитком економічних відносин в світі; це ж притаманно і економічній експертизі. На даному етапі розвитку інституту економічної експертизи особливо яскраво простежуються дві тенденції: по-перше, постійне збільшення кількості проведених судових експертиз як у сфері кримінального судочинства, так і в сферах цивільного, арбітражного, адміністративного процесу. Як друга тенденція розвитку інституту економічної експертизи виступає постійно зростаюча кількість висновків експертних досліджень, які здійснені з ініціативою великого кола органів і посадових осіб, що володіють правом призначення проведення економічної експертизи.

РОЗДІЛ 2

ОРГАНІЗАЦІЯ ТА МЕТОДИКА ПРОВЕДЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ НА ПІДПРИЄМСТВІ

2.1 Організація та методика проведення економічної експертизи виробничих витрат, доходів та фінансових результатів діяльності підприємства

У процесі господарської діяльності на підприємстві виникають витрати, які пов'язані з вартістю використання виробничих запасів, заробітної плати працівників, соціальних заходів, зносу необоротних матеріальних та нематеріальних активів. Витрати впливають практично на всі сфери функціонування підприємства, визначаючи його політику ціноутворення, обсяги виробництва, розмір прибутку, показники фінансового стану підприємства, конкурентоспроможність продукції та підприємства загалом. Тому особливо важливо контролювати облік витрат, який займає важливе місце в економіці компанії. Керівники підприємств, які здійснюють виробничу діяльність, постійно стежать за дотриманням нормативів, динамікою фактичних питомих витрат, і оскільки матеріальні витрати становлять значну частину в загальних витратах на виробництво, а отже, ці витрати істотно впливають на величину отриманого прибутку.

Таким чином, економія матеріальних ресурсів - це найважливіший чинник підвищення ефективності виробництва.

Загальні положення про судову експертизу, закріплені у Законі України «Про судову експертизу» від 25 лютого 1994 р. 4038–ХІІ, що поширюються на усі види судових експертиз, включаючи і судово-бухгалтерську експертизу.

Законодавчим підґрунтям проведення судово-бухгалтерської експертизи витрат на виробництво є Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 16 «Витрати».

При підготовці до призначення судово-бухгалтерської експертизи та формулюванні питань слідчий збирає та разом з постановою про призначення експертизи, представляє експерту матеріали, які є об'єктами експертизи:

- а) первинні та зведені бухгалтерські документи;
- б) облікові реєстри;
- в) фінансова звітність;
- г) акти раніше проведених перевірок;
- д) протоколи огляду і вилучення документів;
- е) протоколи обшуків;
- ж) протоколи допитів обвинувачених та свідків, а також очних ставок, в яких висвітлюють досліджувані господарські операції;
- з) висновки експертів інших спеціальностей;
- и) постанови про залучення до справи документів.

Судово-бухгалтерську експертизу вважають призначеною з дня винесення відповідного рішення суду або постанови судді, або особи, яка проводила дізнання, слідчого або прокурора. Визнавши необхідність проведення судово-бухгалтерської експертизи, слідчий виносить постанову, в якій вказується:

1. Підстава для призначення судово-бухгалтерської експертизи.
2. Дата і місце винесення постанови.
3. Прізвище, ім'я, по батькові експерта-бухгалтера, його посаду та найменування експертної установи, де проводитиметься судово-бухгалтерська експертиза.
4. Питання до експерта-бухгалтера.
5. Матеріали, надані експерту-бухгалтеру.

Роботу експерта-бухгалтера умовно поділяють на три стадії:

1. Попереднє ознайомлення із матеріалами справи.

2. Дослідження матеріалів справи і вирішення поставлених питань.
3. Складання висновку експертизи і передача його суду або слідчому.

На першій стадії визначають мету проведення судово-бухгалтерської експертизи.

На другій стадії складає експерт-бухгалтер робочий план відповідно до плану розслідування.

Отже, порядок проведення судово-бухгалтерської експертизи, а зокрема, операцій із обліку витрат, розпочинається із дня винесення постанови суду і закінчується складанням висновку експерта-бухгалтера за матеріалами справи. Найбільш поширеним способом доказів із використанням документальних матеріалів є методи документальної експертизи, які поділяються на спеціальні та загальні.

До загальних способів та методів судово-бухгалтерської експертизи відносять:

1. Формальну перевірку, за допомогою якої встановлюють наявність і правильність заповнення всіх необхідних реквізитів документів. При цьому здійснюють візуальний огляд документа.

2. Арифметичну перевірку, яка включає як складні розрахунки, так і прості та виявляє факти шахрайства у первинних документах.

3. Нормативна перевірка документів, за допомогою якої встановлюють відповідність змісту документів, правилам, котрі зафіксовані у нормативно-правових актах, тобто виявляють незаконні за змістом, але правильні за формою документи.

4. Зіставлення документів, за допомогою якого здійснюють контроль декількох взаємозв'язаних документів. Операція, котра викликає сумнів, може бути досліджена по декількох бухгалтерських документах і залежно від результатів відповідності чи відмінності інформації в цих документах, вирішується питання про їх правильність.

5. При зустрічній перевірці зіставляють окремі екземпляри одного і того ж документа, які знаходяться у різних суб'єктів господарювання, а також зіставляють дані документів, котрі пов'язані між собою однією і тією ж операцією. Такі перевірки проводять за відсутності матеріалів ревізії і при невеликому об'ємі документів.

Також при проведенні експертизи застосовують такі методи як: підтвердження, запит, усне опитування, дослідження, і підготовка альтернативного балансу.

Запит – це пошук інформації в обізнаних осіб. Використання даного методу повинне бути погоджене із правоохоронними органами залежно від виду справи, і яку розслідують. В разі потреби експерт-бухгалтер за узгодженням із правоохоронними органами може підготувати запит на адресу третьої сторони для підтвердження необхідної інформації. Відповіді на запити допоможуть експерту отримати інформацію, якою він раніше не володів або яка підтверджує експертні докази.

Дослідження – ця процедура, у ході якої експерти-бухгалтери перевіряють первинні документи, відповідність типовій кореспонденції рахунків, відображення даних у регістрах синтетичного та аналітичного обліку, плану рахунків та положенням (стандартам) бухгалтерського обліку.

Усне опитування осіб, котрі беруть участь у справі, експерти можуть здійснювати впродовж всього експертного дослідження. Також експерт має право уточнювати обставини справи в правоохоронних органів, учасників процесу та представників сторін.

Загалом, об'єкти і методи перевірки, порядок перевірки документів, визначаються експертом конкретної по кожній справі із врахуванням форм організації фінансового обліку суб'єкту господарювання, а також об'ємів господарської діяльності.

Наприкінці проведення судово-бухгалтерської експертизи складається експертний висновок. Слід зазначити, що висновок – це єдина процесуальна

форма, в якій експерти доводять свої висновки до особи, що призначила експертизу або суду. Висновок експерта-бухгалтера та його цінність полягає в тому, що за допомогою цього доказу органи попереднього слідства і суд отримують можливість користуватись відповідними матеріалами, які надані фахівцями з фінансового обліку, для з'ясування або пояснення тих або інших суттєвих для справи фактів. Висновки експерта складаються у вигляді відповідей на поставлені питання в тій послідовності, у якій питання викладені у вступній частині висновку. На кожне з поставлених питань повинна бути дана відповідь по суті або вказана неможливість його вирішення з тихі або інших причин.

Обставини профілактичного характеру, встановлені експертом, відображаються в дослідній частині висновку, а пропозиції із попередження правопорушень – у його результативній частині. Висновок підписує експерт, який проводив дослідження, та засвідчують печаткою експертної установи (або його філії), і направляють органу, який призначив експертизу. Висновок складають у двох екземплярах, перший з яких направляється органу, який призначив експертизу, а другий залишається у експертній установі.

Збільшення економічних вигід у вигляді надходження активів або зменшення зобов'язань, які приводять до зростання власного капталу (крім зростання капталу за рахунок внесків власників)» Визначення фінансового результату полягає у визначенні чистого прибутку (збитку) звітного періоду.

З цією метою передбачається послідовне зіставлення доходів та витрат. Загальні правила формування інформації про доходи та витрати встановлені П(С)БО 15 «Дохід», 16 «Витрати», які застосовують на підприємствах та інші юридичні особи незалежно від форм власності.

Під фінансовим результатом розуміють кінцевий результат, тобто чистий прибуток або збиток від діяльності суб'єкта господарювання. Як показує практика, велику кількість порушень допускають в ході здійснення операцій, які пов'язані із формуванням доходів її фінансових результатів діяльності суб'єктів господарювання.

Основні завдання, які виконують експерти в процесі судово-бухгалтерської експертизи операцій, пов'язаних з формуванням доходів та фінансових результатів:

1. Перевірка правильності визначення та відображення в обліку доходів за видами діяльності, тобто це доходи від звичайної діяльності: операційної, фінансової, інвестиційної діяльності та доходи від надзвичайної діяльності.

2. Перевірка правильності визначення та відображення в обліку доходів за джерелами надходження:

- доходи від реалізації продукції, товарів, основних засобів, інших активів;
- доходи від реалізації послуг;
- нереалізовані доходи тощо.

3. Перевірка правильності визначення та відображення в обліку доходів за періодом надходження;

4. Перевірка правильності визначення та відображення у обліку доходів за періодом визнання;

5. Встановлення причини, які сприяють корисливим зловживанням.

Слід зазначити, що основними об'єктами судово-бухгалтерської експертизи у дослідженні операцій, які пов'язані з формуванням доходів і фінансових результатів підприємства, є:

- обсяги виробництва та реалізації продукції, товарів, інших активів у разі дослідження результатів від операційної діяльності;
- обсяги інвестицій, характер та види здійснених фінансових операцій за експертизи результатів фінансової діяльності;
- витрати на виробництво продукції;
- інші операційні витрати;
- розрахунок собівартості продукції;
- первинна документація з обліку доходів та фінансових результатів;
- дані бухгалтерського обліку її звітності;

- реєстри аналітичного та синтетичного обліків тощо. Таким чином, об'єктами експертного дослідження фінансових результатів діяльності підприємства є:
- повнота відображення в системі обліку та фінансовій звітності;
- визнання та правова регламентація: легітимний – нелегітимний;
- склад за видами діяльності;
- склад за сегментами;
- додержання нормативно-правового забезпечення методології відображення фінансового результату в системі обліку та фінансовій звітності.

Інформаційно-методичне забезпечення експертного дослідження операцій, які пов'язані із формуванням доходів та фінансових результатів включають фактографічну інформацію.

Джерела фактографічної інформації:

- рахунки, виставлені покупцям та замовникам;
- накладні на відпуск готової продукції;
- первинні документи обліку фінансових результатів від операційної діяльності (розрахунки, довідки бухгалтерії підприємства);
- реєстри аналітичного та синтетичного обліків доходів і результатів діяльності;
- журнал обліку грошових коштів та документів № 1;
- комп'ютерна інформація;
- рахунки (субрахунки) Головної книги (701, 702, 703, 704, 71, 72, 73, 74, 75, 791, 792, 793, 794);
- фінансова звітність;
- акти ревізій та ін.

Основними джерелами, які має дослідити бухгалтер-експерт, є:

- наказ про облікову політику підприємства;

- законодавчі акти і нормативно-методичні документи, які регламентують ведення фінансового обліку;
- розрахунок собівартості продукції;
- нормативні документи з виробництва та реалізації продукції;
- розрахункові документи (рахунки, які виставлені покупцям на оплату відвантаженої продукції);
- договори, якими оформлено операції з реалізації продукції (робіт, послуг) та іншого вибуття активів (договори купівлі-продажу та ін.);
- податкові накладні (для визначення обсягів зобов'язань з ПДВ);
- реєстри аналітичного та синтетичного обліків;
- документи, що засвідчують факти здійснення інвестиційної та фінансової діяльності;
- первинні документи, зокрема «Акт на списання основних засобів», «Накладна на відпуск матеріалів», товарно-транспортні накладні, накладні на відвантаження готової продукції та ін.;
- розрахунок обґрунтованості понесених підприємством витрат від надзвичайних подій та отриманих у результаті цих подій доходів;
- фінансова звітність підприємства;
- декларація про прибуток підприємства;
- матеріали попередніх перевірок правильності визначення фінансових результатів;
- останній аудиторський звіт;
- рішення суду про визнання дебітора неплатоспроможним;
- інформація правоохоронних органів.

Методика проведення судово-бухгалтерської експертизи та методичні прийоми фінансових результатів діяльності підприємства включають наступні методи:

- документальні (формальна та арифметична перевірка документів, в яких відображається здійснення господарських операцій, реєстрів

синтетичного та аналітичного обліку, фінансової звітності; відповідність відображених операцій вимогам чинного законодавства; логічний контроль правильності відображення взаємозв'язаних операцій: зустрічна перевірка документів і т.д.);

- розрахунково-аналітичні (аналітичні та статистичні розрахунки, економічний аналіз, економіко-математичні);
- прийоми узагальнення, оцінювання та реалізації результатів експертизи (групування проміжних результатів експертизи; аналітичне групування доказів; розробка пропозицій з профілактики правопорушень; узагальнення результатів дослідження та складання висновку експерта; вручення висновку бухгалтера експерта правоохоронним органам; реалізація пропозицій із профілактики правопорушень; реалізація результатів експертизи у суді).
- органолептичні (технологічні експертизи; контрольні заміри робіт; суцільні та безперервні спостереження тощо);

Слід зазначити, що дані про фінансові результати підприємства є одним з найпростіших об'єктів для фальсифікації. Це пов'язано із значною кількістю документів та рахунків обліку, які використовуються для їх визначення та відображення. Тому перед експертом постає завдання визначити правильність відображення та зіставлення доходів і витрат.

Фінансовий результат може бути спотворений у результаті таких дій:

- неправильного визначення собівартості реалізованої продукції, тобто віднесення до її складу витрат, які покриваються за рахунок фінансового результату діяльності, також завищення цін на сировині та матеріали, використаних у виробництві, завищення норм витрат сировини та матеріалів, неправильність списання понаднормативних витрат, неправомірного завищення норм списання від природних витрат, неправильний розподіл загальнопромислових витрат, тощо);

- неповноти відображення отриманих підприємством доходів на рахунках фінансового обліку;
- помилок у розрахунку податку на прибуток;
- неточного відображення отриманих штрафів, пені, неустойок;
- неправомірного списання дебіторської заборгованості до завершення терміну позовної давності;
- завищення витрат на позареалізаційні операції (сплачені штрафи, фінансові витрати, втрати від інвестиційної діяльності, надзвичайних подій).

Таким чином, судово-бухгалтерська експертиза фінансових результатів діяльності підприємства є одним з най триваліших процесів. Вона потребує перевірки не лише окремих сторін діяльності підприємства, а всієї сукупності операцій, оскільки вони формують фінансовий результаті діяльності суб'єкта господарювання.

При проведенні судово-бухгалтерської експертизи встановлюються не тільки факти, пов'язані з нестачею товарно-матеріальних цінностей і грошових коштів, але і механізм їх утворення, способи приховування, зловживань в обліку і звітності, недоліки контрольно-ревізійної роботи, і а також порушення правил бухгалтерського обліку, що сприяють вчиненню злочину. Основною метою експертної профілактики є максимально можливе сприяння, на основі спеціальних знань в обговоренні заходів щодо захисту від різних посягань на майно суб'єктів господарювання різних форм власності.

Експерт-бухгалтер, рекомендуючи конкретний захід щодо вдосконалення бухгалтерського обліку та контролю за товарно-матеріальними цінностями, має на меті виключити розкрадання не тільки в даних, але і в інший показниках. Рекомендації експерта, спрямовані на попередження правопорушень, повинні бути логічним наслідком проведених ним в процесі експертизи досліджень, бути цілеспрямованими, науково-обґрунтованими, аргументованими та економічно доцільними.

Ефективність профілактичної роботи залежить від правильності її організації. При надходженні матеріалів на експертизу керівник експертної установи вивчає їх і визначає можливості для проведення профілактичної роботи. Експерт, до якого надійшли матеріали, встановивши при їх вивченні, що є можливості для виявлення обставин, що сприяють правопорушенням, визначає, які нормативні акти та література необхідні для вирішення профілактичного питання. Якщо для всебічного виявлення умов, що сприяли правопорушенню, спеціальних знань в області бухгалтерського обліку недостатньо, то експерт доводить до відома адміністрацію установи в необхідності залучення інших фахівців в суміжних областях судової експертизи.

Експерт повинен отримати максимальну інформацією профілактичного характеру. Рекомендації експерта можуть стосуватися загальних питань організації бухгалтерського обліку або містити конкретні рекомендації щодо зміни діючих положень, інструкцій, проведення заходів, спрямованих на усунення недоліків в бухгалтерському обліку господарюючого суб'єкта. Профілактична робота експертів-бухгалтерів здійснюється в двох формах – процесуальній і не процесуальній.

При здійсненні профілактичної роботи в процесуальній формі фактичні дані про обставини, що сприяють вчиненню розкрадань, її розроблені експертом профілактичні заходи по їх усуненню відображаються в експертному висновку в формі відповіді на відповідні питання або в спеціальному повідомленні на ім'я за підписом керівника експертної установи органу, що призначив експертизу. Законі прямо не зобов'язує експерта встановлювати ті чи інші обставини, спрямовані на попередження злочинів, проте сама його діяльність створює широкі можливості для прояву ініціативи.

Експерт-бухгалтер краще слідчого або судді бачить шляхи і способи усунення виявлених недоліків у бухгалтерському обліку і контролі, саме тому він має можливість підготувати рекомендації про заходи щодо попередження злочинів, які згодом служать основою для тихі уявлень (приватних визначеннях),

які виносяться слідчими і суддями . Непроцесуальний характер носить експертна робота з узагальнення експертної, ревізійної практики для виявлення найбільш типових обставин, що сприяли вчиненню розкрадань і розробки профілактичних заходів щодо їх усунення. Такі узагальнення дають можливість розглянути широке коло питань, мотивовано проаналізувати обставини, що сприяли правопорушенню.

За матеріалами проведених узагальнень готується інформація в правоохоронні або господарські органи, від яких залежить прийняття заходів щодо усунення виявлених обставин. Експерти не обмежуються напрямком повідомлень органу, що призначив експертизу. У експертній установі ведеться систематичний контроль за ефективністю профілактичних рекомендацій, вивчаються копії подань, окремих ухвал і відповіді організацій про заходи, що застосовуються для усунення причин і умов, що сприяли зловживанням і вуалювання їх в обліку її звітності.

2.2 Експертна оцінка дебіторської та кредиторської заборгованості

Зважаючи на важливість правильного і достовірного обліку дебіторської та кредиторської заборгованості, питання контролю цих операцій є суттєвим і доцільним. Так, проведення експертизи розрахункових операцій розраховане на створення прозорої і ефективної системи обліку дебіторської та кредиторської заборгованості.

Мета експертизи дебіторської заборгованості:

1. Перевірка наявності і правильності оформлення первинних документів, що є підставою для записів.
2. Оцінка синтетичного та аналітичного обліку, правильності використання рахунків Плану рахунків.
3. Оцінка стану дебіторської заборгованості за встановленими критеріями.

4. Перевірка правильності розрахунків по дебіторській заборгованості (оплата коштами, векселями, застосування бартерних операцій, розрахунки іншими матеріальними цінностями).

5. Правильність оцінки дебіторської заборгованості, розрахунок величини резерву сумнівних боргів.

6. Перевірка належної класифікації дебіторської заборгованості і розкриття необхідної інформації в примітках до фінансової звітності.

7. Оцінка стану внутрішнього контролю дебіторської заборгованості.

8. Упевненість в порівнянності показників фінансової бухгалтерської і не бухгалтерської звітності (звіт голови правління, директора компанії, фінансового огляду та ін.) відносно дебіторської заборгованості [3, с. 54]

Процес проведення перевірки дебіторської заборгованості має певну послідовність. На першому етапі експертизи потрібно отримати всю необхідну інформацію щодо реалізації продукції та виникнення і обліку дебіторської заборгованості. Збираючи загальні відомості щодо виникнення і обліку дебіторської заборгованості та правильності її оцінки, контролер визначає перелік інформації, яка має бути надана клієнтом або отримана самим контролером, а саме:

- перелік видів продукції (робіт, послуг), і що реалізуються в кредит, встановлення обороту по кожному виду;
- кількість та адреси центрів по відвантаженню продукції;
- характеристика покупців і замовників (придбання продукції із метою продажу, для власних потреб, оптом, вроздріб, на експорт);
- список основних дебіторів;
- обсяг реалізації ;
- маркетингова політика;
- схема виставлення рахунків;
- елементи системи внутрішнього контролю за станом дебіторської заборгованості

Один із методів експертизи полягає у розрахунку прогнозного коефіцієнта середнього терміну дебіторської заборгованості у днях, який визначається шляхом ділення середньої суми дебіторської заборгованості на суму продажу за рік.

Якщо середній термін дебіторської заборгованості суттєво відрізняється в одному періоді від інших, це може бути результатом бухгалтерської помилки, або шахрайства. Тому необхідно здійснити контрольні процедури за суттю.

Контролер - експерт повинен впевнитися в реальному існуванні залишків дебіторської заборгованості і з'ясувати, кому вони належать. Для цього вибірково окремим дебіторам надсилають листи-запити з проханням підтвердити чи назвати суму заборгованості даному підприємству.

Після надсилання запитів треба обробити результати звіряння:

1. Зверити одержані відповіді з документом (реєстром) контролю за запитами. Документ може мати вигляд, як у табл. 2.1 [83, с. 32] .

2. Вивчити всі запити, які повернулись, не доставшись адресата. Якщо клієнт не знає адреси дебітора, достовірність заборгованості викликає сумніви.

3. Якщо були надіслані позитивні запити, а відповіді не надійшли, треба надіслати повторний (другий) запит. Якщо на повторні запити теж не одержані відповіді, їх суми треба віднести до категорії виключення.

4. Віднести до категорії відключення запити, які повернулися без підписів.

5. Вивчити всі різниці та виключення.

Таблиця 2.1

Реєстр контролю залишків для контролю дебіторської заборгованості

Назва дебітора	Сума заборгованості	Дата першого запиту	Дата повторного запиту	Дата одержання відповіді	Код робочого документа

У деяких випадках контролер приймає рішення про недоцільність надсилання підтверджень та застосовує альтернативні процедури з метою перевірки реальності дебіторської заборгованості. Причини прийняття такого рішення можуть бути різними. Наприклад, дебіторська заборгованість за відвантажену продукцію (товари) несуттєва для звітності, та контролер впевнений, і що застосування запитів не буде ефективним.

До альтернативних процедур можна віднести перевірку погашення заборгованості після дати балансу. Якщо сплата заборгованості здійснена до моменту аудиторської перевірки, то її реальність не викликає сумнівів. Іншою альтернативою може бути перевірка документів, на підставі яких відображена заборгованість (докази фактичної відправки товарів, надання послуг тощо). Якщо для перевірки дебіторської заборгованості запити на підтвердження не використовуються, у робочих документах необхідно відобразити причини.

Експерт підтверджує не тільки реальність заборгованості, а й своєчасність її відображення. Тому необхідно виконати тести відповідності. Вони полягають у перевірці операцій з відвантаження у період перед датою балансу і після неї. Необхідно провести звірку дат зазначених у документах на відвантаження та у регістрах бухгалтерського обліку.

Експертиза дебіторської заборгованості здійснюється за програмою, яка включає перелік питань (див.табл.2.2).

До типових порушень, що зустрічаються під час перевірки дебіторської заборгованості, крім вище зазначених, можна віднести ще наступні:

1. Списання недостач та крадіжок за рахунок збільшення дебіторської заборгованості.
2. Заміна виписок банку іншими або виправлення сум, що свідчать про погашення дебіторської заборгованості.
3. Зарахування отриманих сум дебіторської заборгованості на погашення заборгованості невідповідних дебіторів.

4. Неправомірне здійснення бартерних операцій для погашення дебіторської заборгованості.

5. Невідповідність даних синтетичного і аналітичного обліку дебіторської заборгованості.

6. Неправильне оформлення або відсутність договорів, що стали підставою для відвантаження продукції і виникнення дебіторської заборгованості.

7. Запис дебіторської заборгованості по фіктивних рахунках неіснуючих покупців або по фіктивних нетоварних операціях.

8. Шахрайство із сумами дебіторської заборгованості підзвітних осіб (списання її без підстав і документального підтвердження на загальногосподарські витрати) (див.табл.2.3).

Таблиця 2.2

Основні питання, що входять до програми контролю дебіторської заборгованості

Досліджуване питання	Джерело інформації
Визначення великих дебіторів і складання їхнього переліку	Регістри аналітичного обліку заборгованостей
Перевірка результатів проведення інвентаризації дебіторської заборгованості	Порівнювальні відомості, акти звірки
Направлення запитів на підтвердження заборгованості	Договори, реєстри аналітичного обліку заборгованостей
Перевірка повноти і своєчасності оплати за відвантажені товари, надані послуги	Регістри синтетичного та аналітичного обліку, платіжні доручення, виписки банку, акти приймання, накладні

Перевірка правильності розрахунків в іноземній валюті	Накладні, виписки банку по валютних рахунках, бухгалтерські довідки
---	---

Таблиця 2.3

Перелік порушень в обліку дебіторської заборгованості

№з/п	Можливі порушення	Пункти П(С)БО, що порушуються
1	Не визнання дебіторської заборгованості при визнанні доходу від реалізації, товарів, робіт, послуг.	п. 6
2	Віднесення дебіторської заборгованості, що виникає в ході нормального операційного циклу, або заборгованості, термін погашення якої менше 12 місяців з дати балансу, до довгострокової	п. 4
3	Відображення довгострокової заборгованості, на яку не нараховуються в ідсотки, за теперішньою вартістю	п. 12
4	Резерв сумнівних боргів не нараховується для поточної дебіторської заборгованості за продукцію, товари, роботи, послуги	п. 7
5	Резерв сумнівних боргів нараховується на інші види дебіторської заборгованості, крім поточної за продукцію, товари, роботи, послуги	п. 7
6	Резерв нараховується на всю поточну дебіторську заборгованість за продукцію, товари, роботи, послуги, в той час, як коефіцієнт визначається, виходячи з сумнівної дебіторської заборгованості	п. 9
7	Безпідставне віднесення дебіторської заборгованості до сумнівної	п. 4
8	Занаявності резерву сумнівних боргів списання дебіторської заборгованості за продукцію, товари, роботи, послуги здійснюється не за рахунок резерву сумнівних боргів	п. 11
9	Безпідставне віднесення дебіторської заборгованості до складу безнадійної	п. 14

Мета експертизи кредитів та позик – з'ясувати, чи:

- операції по кредитах та позиках, що відображені в обліку, реальні;
- залишки, представлені в бухгалтерському балансі підприємства, відповідним чином відображають стан заборгованості по кредитах та позиках;
- кредити належним чином класифіковані.
- бухгалтерський облік операцій кредитів і позик ведеться правильно.

Предметом експертизи кредитів та позик є правові основи надання кредитів, їх використання та повернення. Послідовність експертизи банківських кредитів представлена на рис. 2.1

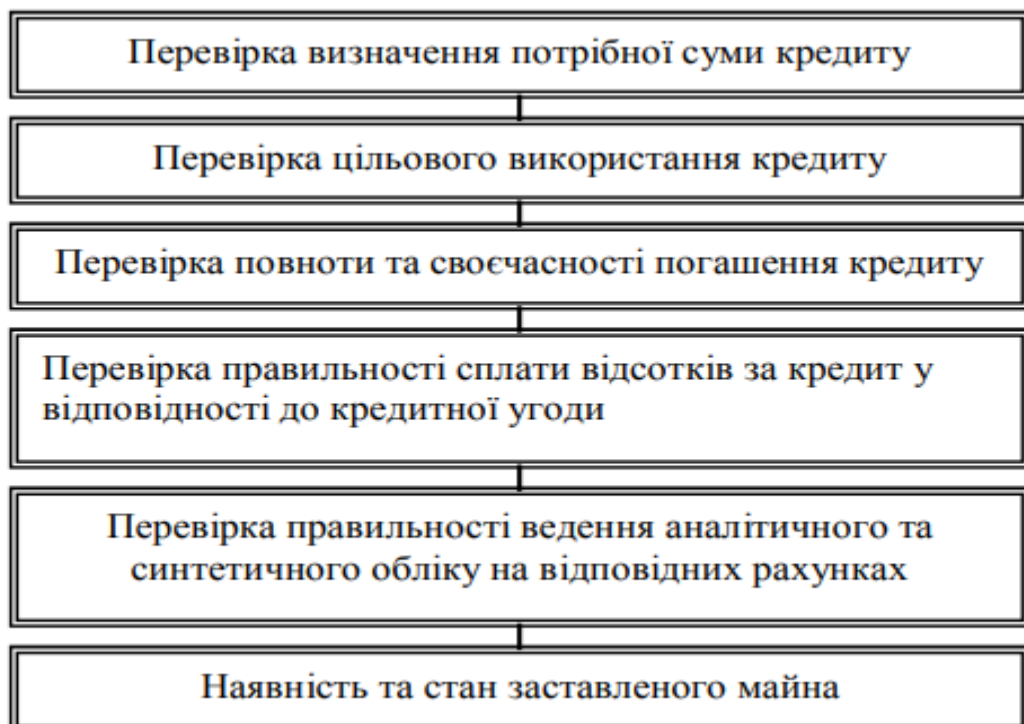

Рис. 2.1 Послідовність проведення експертизи банківських кредитів

Експерт повинен перевірити наявність договорів кредитування на відповідність умов, що ними передбачені, діючому законодавству. Одним з аспектів експертизи є вивчення цільового використання кредиту. Необхідно перевірити, чи не використовувався кредит на покриття збитків господарської діяльності або на формування та збільшення статутного фонду. Експерт також повинен перевірити повноту, своєчасність погашення кредиту, правильність нарахування відсотків відповідно з умовами кредитного договору.

Програма контролю кредитів та позик повинна включати питання, які відображені у таблиці 2.4.

Таблиця 2.4

Основні питання програми контролю кредитів та їх інформаційне забезпечення

Досліджуване питання	Джерело інформації
Перевірка документального забезпечення наданих та держаних кредитів і позик	Протоколи зборів власників, керівництва, листування з кредиторами та позичальниками, договори про надання кредитів та позик
Перевірка правильності класифікації кредитів та позик на довгострокові та короткострокові цілі	Договори про надання кредитів, дані бухгалтерського обліку
Перевірка цільового використання кредитів	Договори про надання кредитів, первинні бухгалтерські документи
Перевірка повноти та своєчасності погашення кредитів та позик	Договори про надання кредитів, розрахунки відсотків, бухгалтерські довідки
Перевірка правильності застосування курсу валюти при відображенні у національній валюті одержання і погашення кредитів, наданих в іноземній валюті; перевірка правильності визначення курсових різниць	Договори про надання кредитів, курси валют, розрахунки, бухгалтерські довідки, відомості, журнали, машинограми тощо

Перевірка даних реєстрів обліку кредитів	Відомості, журнали, машинограми
--	---------------------------------

Мета експертного дослідження кредиторської заборгованості полягає у підтвердженні реальності та достовірності сум, відображених у фінансовій звітності, а також у з'ясуванні повноти відображення зобов'язань. У процесі кредиторської заборгованості з'ясовуються:

- причини, давність виникнення заборгованості, та реальність її погашення у встановлений термін;
- відповідність документального оформлення операцій вимогам нормативних актів;
- правильність класифікації наявної заборгованості;
- повнота відображення операцій, за якими виникають зобов'язання, у бухгалтерському обліку та фінансовій звітності.

Контроль розрахунків з кредиторами доречно проводити аналогічно контролю дебіторської заборгованості, тобто методом надіслання запитів.

За встановленими критеріями оцінки фінансової звітності контролер повинен дослідити зобов'язання підприємства на предмет відповідності встановленим принципам.

Перелік можливих порушень в обліку кредиторської заборгованості наведені в таблиці 2.5.

До типових порушень при здійсненні операцій з зобов'язаннями на підприємстві можна також віднести:

- невідповідність сум, зазначених у первинних документах, що є підставою виникнення зобов'язання, даним в облікових реєстрах, звітності;
- невідповідність даних синтетичного та аналітичного обліку зобов'язань;
- неправомірне здійснення бартерних операцій для погашення зобов'язань; і

- приховування зобов'язань відображенням у балансі згорнутого сальдо;
 - неправильне оформлення або відсутність угод, що стали підставою для отримання товарів і виникнення зобов'язань;
 - неправильна кореспонденція рахунків

Таблиця 2.5

Перелік можливих порушень в обліку кредиторської заборгованості

№з/п	Можливі порушення	Пункти П(С)БО, що порушуються
1	Порушення умов визнання зобов'язання довгостроковим: <ul style="list-style-type: none"> • первісний термін погашення був меншим 12-ти місяців; • відсутність до затвердження звітності угоди про переоформлення зобов'язання на довгострокове 	п. 8
2	Відображення в балансі довгострокових зобов'язань, на які нараховуються в ідсотки за умовою по гашення, а не за теперішньою вартістю	п. 10
3	Порушення вимоги віднесення довгострокових зобов'язань, до погашення яких залишилося менше 12-ти місяців, до складу поточних	п. 11
4	Визначення суми забезпечень без врахування очікуваного відшкодування	п. 17
5	Покриття витрат, для яких забезпечення не створювалось	п. 16

Під час експертизи дебіторської та кредиторської заборгованості необхідно перевірити:

- наявність колективної угоди, положенні про оплату праці, затвердженого штатного розкладу, затверджених тарифів та розцінок;
- наявність первинних документів з обліку робочого часу та оплати праці;
- правильність застосування тарифів та розцінок;
- правильність нарахування заробітної плати за фактично відпрацьований час;
- правильність класифікації операцій з оплати праці, тобто віднесенні на рахунки відповідних витрат;
- правильність утримання із заробітної плати прибуткового податку та внесків на обов'язкове пенсійне і соціальне страхування;
- правильність відрахування обов'язкових платежів за рахунок підприємства та віднесення на відповідні рахунки витрат;
- повноту та своєчасність перерахування утриманих і нарахованих податків та зборів;
- своєчасність виплати заробітної плати;
- правильність нарахування допомоги за період непрацездатності;
- правильність нарахування заробітної плати за період відпустки;
- правильність виплати заробітної плати;
- відповідність даних, відображених у фінансовій звітності, реальному стану розрахунків з оплати праці.

2.3 Особливості організації проведення процесу експертизи на підприємстві внутрішнім аудитором

На підприємстві експертиза може проводитися в рамках внутрішньої аудиторської перевірки. У сучасних умовах роль внутрішнього аудиту щоразу зростає, він стає одним з основних інструментів підвищення ефективності

управління підприємств. Серед всіх елементів управління (прогнозування, планування, контроль, аналіз) саме контроль дає реальну оцінку стану підприємства. Саме тому в умовах ринкових перетворень необхідно вдосконалювати контрольну функцію управління впровадженням внутрішнього аудиту. Потреба у створенні служби внутрішнього аудиту продиктована тим, що власник чи керівник хоче знати про реальний стан справ на підприємстві.

Потреба у внутрішньому аудиті зумовлена також тим, що верхня ланка управління не займається безпосередньо контролем повсякденної діяльності підприємства, в зв'язку з чим воно відчуває потребу в інформації, що формується на низовинному рівні. Менеджери не мають достатнього часу, щоб перевірити виконання вказівок, і часто не володіють специфічними інструментами такої перевірки. Тому вони не можуть своєчасно виявити недоліки і відхилення. Внутрішні аудитори допомагають їм й забезпечують захист від помилок і зловживань, визначають можливості усунення майбутніх недоліків чи нестач, допомагають ідентифікувати слабкі сторони в системах управління. Функції внутрішнього аудиту визначаються керівництвом або власником підприємства залежно від змісту і специфіки його діяльності, обсягів, показників, системи управління.

Наповнення функцій внутрішнього аудиту конкретним змістом залежить від особливостей діяльності підприємства і має здійснюватися тим органом управління, якому підпорядковується служба внутрішнього аудиту.

Завдання конкретної служби можуть бути різними залежно від специфіки роботи підприємства, від особливостей його організаційної структури і від завдань, які ставить перед собою адміністрація в даний момент.

Основна послуга, яку надають внутрішні аудитори – це перевірка достовірності бухгалтерської (фінансової) звітності. Внутрішні аудитори повинні перевіряти звітність підрозділів і всієї організації в цілому. Складання висновку є одним із результатів контролю за діяльністю окремих структур, виявлення

відповідності бухгалтерської звітності цих структур і всієї організації в цілому даним бухгалтерського обліку.

До завдань служби внутрішнього аудиту іноді відносять і експертні питання. Це дає змогу підвищити ефективність роботи окремих підрозділів і організації в цілому.

Експертиза дозволяє підтвердити достовірність та повноту інформації системи управління для своєчасного виявлення й усунення недоліків.

У результаті експертизи, аналізу і консультування з боку служби внутрішнього аудиту підприємство буде підготовлене до перевірки зовнішніми аудиторами, податковою інспекцією та іншими органами зовнішнього контролю. Завдання, які повинні виконувати внутрішні аудитори, визначають функції внутрішнього аудиту, а також професійно-кваліфікаційний склад цієї служби.

Внутрішній аудит здійснюється за такими напрямками:

- аналіз системи обліку і внутрішнього контролю;
- вивчення бухгалтерської (фінансової) й операційної інформації (за окремими статтями витрат, залишків на бухгалтерських рахунках та ін.);
- вивчення економічності й ефективності управлінських рішень на різних рівнях господарювання;
- аналіз адекватності політики у сфері менеджменту;
- оцінка якості інформації;
- розроблення проєктів управлінських рішень; - проведення стратегічного аналізу;
- розроблення фінансових прогнозів.

Для вирішення цих питань аудитор повинен бути компетентним, що виражається у відповідності підготовки і досвіду спеціаліста масштабу і складності завдань за умови високої якості виконаної роботи.

Принципи внутрішнього аудиту це - цілісність, об'єктивність, конфіденційність, майстерність і компетентність. Робота, яку виконують аудитори, документується і планується. Усі ці роботи, звичайно, можуть бути

виконані зовнішніми аудиторами, але за окремим договором і за окрему плату. Якщо взяти до уваги вартість аудиторських послуг, то оплата всього комплексу робіт з аудиту суттєво збільшить собівартість виконуваних підприємствами робіт чи послуг і відповідно знизить прибуток. Аудитори можуть виконувати й інші обов'язки (зокрема, щодо контролю правильності оцінки майна, мінімізації витрат на виробництво, аналізу фінансово-господарської діяльності, оптимізації оподаткування, автоматизації обліку і складання звітності тощо).

Отже, основною особливістю внутрішнього аудиту є те, що він виконується під час здійснення і документального оформлення господарських операцій, що дає змогу своєчасно виявити недоліки в роботі і вжити відповідних заходів щодо їх попередження. Крім того, наявність служби внутрішнього аудиту підвищує довіру з боку зовнішніх аудиторів до звітності клієнта, оскільки вони вже заздалегідь передбачають наявність високоефективної системи бухгалтерського обліку і контролю, здатної перешкоджати виникненню порушень. Наукове обґрунтування внутрішнього аудиту передбачає розробку етики і стандартів внутрішнього аудиту.

Внутрішні аудитори користуються стандартами професійної практики, які мають рекомендаційний характер. Увесь комплекс стандартів поділений на п'ять розділів, в яких визначені основні концепції внутрішнього аудиту. Необхідно зауважити, що вимоги стандартів періодично оновлюються. Кожний із п'яти розділів містить один загальний стандарт, який конкретизований у спеціальних стандартах. Так, перший розділ "Незалежність" містить загальний стандарт: внутрішні аудитори повинні бути незалежними від структурного підрозділу, який вони перевіряють.

Вимоги до незалежності внутрішніх аудиторів розкриті у директивах з двох спеціальних стандартів - "Організаційний статус" (для ефективного виконання аудиторських завдань необхідний відповідний організаційний статус відділу внутрішнього аудиту) і "Об'єктивність" (у процесі здійснення аудиту внутрішніми аудиторами слід дотримуватись принципу об'єктивності).

Аналогічно побудовані й решта розділів стандартів професійної практики внутрішнього аудиту: "Професійний досвід", "Сфера внутрішнього аудиту", "Здійснення внутрішнього аудиту", "Управління відділом внутрішнього аудиту". Вимоги до професійних здібностей внутрішніх аудиторів розглядають на двох рівнях: щодо відділу внутрішнього аудиту (стандарти "Штат"; "Знання, навички, дисципліна"; "Нагляд за роботою") та щодо окремого внутрішнього аудитора (стандарти "Відповідність стандартам професійної поведінки", "Знання, навички, дисципліна", "Взаємовідносини аудиторів і надання інформації", "Продовження навчання", "Належна професійна ретельність").

Важливими є директиви стандарту взаємовідносини аудиторів і надання інформації; для внутрішніх аудиторів - це уміти спілкуватися й ефективно обмінюватися інформацією. Ця вимога найкраще відображає мету діяльності внутрішніх аудиторів у міжнародній практиці - допомогти керівництву і працівникам підприємства добре виконувати свої обов'язки. Крім того, від вміння внутрішніх аудиторів отримувати інформацію залежать продуктивність перевірки, а чітке і зрозуміле подання результатів внутрішнього аудиту сприяє впровадженню розроблених внутрішніми аудиторами відповідних рекомендацій.

Сферу внутрішнього аудиту окреслюють п'ять стандартів: "Достовірність і повнота інформації", "Узгодженість з політикою, планами, процедурами, законами і нормативами", "Збереження активів", "Раціональність і ефективність використання ресурсів" і "Досягнення цілей операційної діяльності і програм". Крім перевірки правильності відображення фінансово-господарської діяльності підприємства у системі обліку та забезпечення збереження матеріальних цінностей, що входить до завдань вітчизняних контрольно-ревізійних підрозділів, внутрішні аудитори за кордоном широко залучаються до визначення раціональності використання ресурсів та контролю за дотриманням законодавчих і нормативних вимог у процесі господарювання. Внутрішні аудитори зобов'язані планувати кожну аудиторську перевірку, їм необхідно нагромаджувати, аналізувати, інтерпретувати і документально фіксувати

отриману інформацію для підтвердження її результатів (стандарт "Перевірка й оцінка інформації"). Звітувати за результатами аудиторської перевірки (стандарт "Подання результатів") і контролювати реалізацію наданих рекомендацій (стандарт "Упровадження результатів внутрішнього аудиту").

Специфіка стандартів професійної практики внутрішнього аудиту полягає у наявності вимог щодо якості керівництва внутрішніми аудиторами, яким присвячений 5-й розділ: "Управління відділом внутрішнього аудиту". Відповідно до положень стандарту "Мета, права й обов'язки" керівник відділу внутрішнього аудиту зобов'язаний сформулювати положення про мету діяльності, обов'язки і відповідальність внутрішніх аудиторів. До обов'язків керівника відділу внутрішнього аудиту належить документальне оформлення політики і процедур керування відділом (стандарт "Політика і процедури"), формування програми підбору і розвитку трудових ресурсів відділу внутрішнього аудиту (стандарт "Управління і розвиток трудових ресурсів").

Внутрішній аудит проводиться у певній послідовності.

Експертні дослідження використовуються на четвертому етапі - верифікації (див.рис.2.2).

Рис. 2.2 Місце експертних досліджень в моделі внутрішнього аудиту

Відсутність єдиних стандартів діяльності внутрішніх аудиторів підприємств змушує фахівців служб внутрішнього аудиту використовувати зарубіжний досвід проведення внутрішнього аудиту.

Висновки до розділу 2

Експертом вважається висококваліфікований спеціаліст, до обов'язку якого відноситься дослідження правильності відображення господарської діяльності підприємства в документах бухгалтерського й податкового обліку при розслідуванні та розгляді кримінальних й цивільних справ.

На даний час немає загальнодоступної узагальненої інформації про експертів, про їхні методики та якість результатів дослідження. Це є перешкодою на шляху до залучення висококваліфікованих спеціалістів. У зв'язку з цим, вважаємо за доцільне створення при державних спеціалізованих установах України бази даних про кожного експерта, який працює в певному регіоні, де б містилися відомості про експерта, інформація про проходження підготовки та атестації, його експертну спеціальність, місце роботи й посаду, а також стаж роботи за спеціальністю, стаж експертної роботи, відомості про проведені експертизи, копії експертних висновків, характеристики, які надані експерту суб'єктами призначення експертизи.

Наявність такої бази даних щодо економічних експертів дасть змогу проводити аналіз їх експертної роботи, встановлювати професійний рівень практикуючих експертів та вживати заходів щодо його підвищення.

На даний час при підготовці економічних експертів є певні прогалини, а саме:

- неграмотне застосування методик документальної перевірки;
- недостатнє використання автоматизації обліку, як

ефективного засобу перевірки;

- неволодіння сучасними експертними методиками.

Ці питання необхідно вирішувати шляхом розробки та прийняття відповідних нормативних та інструктивних матеріалів.

Експертні дослідження на підприємстві повинні сприяти економії матеріальних ресурсів, які є найважливішим чинником підвищення ефективності виробництва та створенню прозорої і ефективної системи обліку дебіторської та кредиторської заборгованості.

Експертні дослідження доцільно використовувати і в процесі внутрішньої аудиторської перевірки. Це дає змогу своєчасно виявити недоліки в роботі і вжити відповідних заходів щодо їх попередження.

РОЗДІЛ 3

УДОСКОНАЛЕННЯ СУДОВО-ЕКОНОМІЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ

3.1 Удосконалення правового забезпечення судово-економічної експертизи як форми економічного контролю

Ефективний розвиток нашої держави є неможливим без системи економічних заходів, що забезпечують дотримання законодавства суб'єктами господарювання. На жаль, сучасні кардинальні реформи, що здійснюються в Україні, супроводжуються криміналізацією суспільства та зростанням злочинності, особливо в економічній та фінансовій сферах. У таких випадках, для об'єктивного розслідування порушених правоохоронними органами справ та вирішення господарських суперечок у судах всіх інстанцій, залучаються фахівці, які на достатньому рівні володіють певними знаннями, навичками та вміннями в питаннях бухгалтерського обліку, фінансового контролю та економічного аналізу.

Проблема вдосконалення правового забезпечення судово-економічної експертизи є актуальною та своєчасною, оскільки саме ретельне та процесуально правильне проведення судово-економічної експертизи є запорукою не лише розкриття економічного злочину, але й ефективного формування та використання фінансових ресурсів держави.

Перш за все, слід відмітити той факт, що на законодавчому рівні надано лише визначення судової експертизи, а ось тлумачення сутності судово-економічної експертизи відсутнє. Через це виникають деякі розбіжності в наданні визначення поняттю саме судово-економічної експертизи.

Закон України «Про судову експертизу» визначає поняття судової

експертизи як «дослідження експертом на основі спеціальних знань матеріальних об'єктів, явищ і процесів, які містять інформацію про обставини справи, що перебуває у провадженні органів дізнання, досудового та судового слідства» .

Науково-методичними рекомендаціями з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень врегульовано види судово-економічної експертизи, а саме:

- економічна (бухгалтерського та податкового обліку);
- фінансово-господарської діяльності;
- фінансово-кредитних операцій.

Із існуючої в законодавстві класифікації видно, що судово-бухгалтерська експертиза є видом (або складовою) судово-економічної експертизи.

Сутність судово-економічної експертизи полягає в дослідженні фінансової, податкової, кредитної діяльності підприємств і виявленні факторів, які, з одного боку, можуть сприяти скоєнню зловживань та приховуванню їх наслідків, а з іншого – виступати у формі невикористаних можливостей.»

Судово-економічна експертиза як процесуальна форма дослідження, що здійснюється на основі спеціальних знань у різних сферах економіки, господарського аналізу, ревізії та контролю первинних облікових документів, бухгалтерських і податкових реєстрів та фінансової звітності суб'єктів господарювання різних форм власності сприяє вирішенню широкого кола питань, що виникають при розслідуванні економічних злочинів та судовому розгляді господарських суперечок.

На основі узагальнення думок вчених щодо досліджуваного поняття можна зробити висновок, що судово-економічна експертиза розглядається за таким підходами: як процесуальна форма, як процес використання інформації та як вид дослідження.

До того ж ряд вчених, наводячи класифікацію фінансового контролю, однією з форм виділяють судово-економічну експертизу. Виходячи з цього, а

також враховуючи стан розвитку існуючої законодавчо-нормативної бази стосовно досліджуваного питання, автором пропонується розглядати судово-економічну експертизу як форму економічного контролю та розуміти під судово-економічною експертизою процесуальне дослідження, яке здійснюється через застосування спеціальних знань, навичок та вмінь судового експерта та дозволяє вирішувати питання, що ставляться перед ним органами дізнання, досудового слідства чи суду з метою вирішення кримінальної, цивільної, адміністративної справи чи господарських суперечок.

Судовий експерт-економіст, незалежно від сфери здійснення експертизи, від напрямку судового процесу чи справи, є активним процесуальним суб'єктом судочинства і несе кримінальну відповідальність у зв'язку з процесуальною діяльністю. У зв'язку з цим має сенс навести права, якими наділений судовий експерт згідно з Цивільно-правовим та Кримінально-процесуальним кодексами:

- знайомитися з матеріалами справи, що стосуються предмета дослідження;
- заявляти клопотання про подання йому додаткових матеріалів і зразків;
- викладати у висновку судової експертизи виявлені в ході її проведення факти, які мають значення для справи; бути присутнім під час вчинення процесуальних дій, що стосуються предметів і об'єктів дослідження;
- задавати питання особам, які беруть участь у справі.

Окрім того, судовий експерт не має прав, а саме: за власною ініціативною збирати матеріали для проведення експертизи; спілкуватися з особами, які беруть участь у справі, а також іншими учасниками, за винятком дій, пов'язаних з проведенням експертизи; розголошувати відомості, що стали йому відомі у зв'язку з проведенням експертизи, або повідомляти будь-кому, крім суду, про результати експертизи. Виходячи з наведеного вище, слід зазначити, що в жодному нормативно-правовому акті не йде мова про те, що

судовий експерт чи відповідна експертна установа повинні виявляти та досліджувати умови, які сприяли здійсненню економічних порушень.

До того ж, у законодавстві чітко не прописано, що судовий експерт економіст повинен надавати як суб'єктам господарської діяльності, так і органам державної влади певні рекомендації щодо усунення виявлених порушень та щодо проведення певних профілактичних дій. При цьому, при проведенні судово-економічної експертизи, судовий експерт надає висновок у розрізі економічних аспектів дослідження. Правової ж оцінки діям, які сприяли вчиненню злочину (у разі виявлення останнього), судовий експерт-економіст (згідно з чинним законодавством України) надавати не має права. Недостатні права, якими наділений судовий експерт-економіст, значно обмежують його дії, а звідти збільшується час на здійснення судово-економічної експертизи та має місце недостатня кількість та якість доказів.

З метою вдосконалення процесу проведення судової експертизи та сприяння зменшенню рівня економічної злочинності в державі в галузі судово-економічної експертизи необхідно першочергово переглянути існуюче законодавство, доповнити його та розширити в розрізі надання експертам економістам певних правових функцій. Необхідна розробка, внесення до законодавчої бази та впровадження у практику судових експертів економістів визначеного переліку прав та обов'язків, за яких судовий експерт-економіст на свій власний розсуд за обставинами кримінальної, цивільної чи господарської справ міг би складати той перелік питань, відповіді на які могли б сприяти якомога швидшому вирішенню справи та розкриттю злочину.

Автором також пропонується створити такі умови, за яких судовий експерт економіст досліджує справу не лише в розрізі бачення її слідчим, прокурором, суддею та відповідає виключно на ті питання, які зазначені в постанові на її проведення, а самостійно, на свій власний розсуд, після вивчення матеріалів справи та вже у співпраці з тими ж органами досудового слідства, органами прокуратури чи суду, розробляє дієвий алгоритм роботи, за

яким і має бути проведено судову експертизу. Важкою перепорою в роботі судового експерта економіста є той факт, що він має досліджувати виключно надані йому документи і не має при цьому права знайомитись із суб'єктом господарювання, отримувати необхідну додаткову інформацію, тим самим унеможливлючи проведення дій, які могли б сприяти більш швидкому та якісному вирішенню справи та наданню обґрунтованого висновку судового експерта.

Так, наприклад, для дослідження питань щодо розрахунків з оплати праці будь-якого суб'єкта господарювання судовому експерту-економісту доцільно було б мати можливість виїхати на об'єкт, поспілкуватися з працівниками, визначити, хоча б і опосередковано, рівень трудової дисципліни, дослідити за допомогою різних способів та прийомів контролю необхідні йому питання.

Але, відповідно до сьогоденної практики, судовий експерт-економіст змушений працювати лише з наданими (як правило, не в достатній кількості та не завжди належної якості) документами; часто змушений подавати клопотання в правоохоронні органи і кожного разу очікувати на його прийняття до розгляду, винесення відповідної постанови і надання відповідних бухгалтерських документів. Тому такий шлях вдосконалення судово-економічної експертизи, як розширення правових функцій судового експерта-економіста у наданні йому права досліджувати суб'єкт господарської діяльності у співпраці зі слідчим, бути присутнім при виїмці необхідних фінансових документів, дозволить збільшити не лише відсоток розкриття злочинів економічного напрямку, але й зменшити безпосередньо час на проведення судово-економічної експертизи.

Останнє, у свою чергу, дозволить мати державі як прямий, так і опосередкований економічний ефект. Крім зазначених вище пропозицій, як один з доцільних напрямів удосконалення судово-економічної експертизи пропонується закріплення на законодавчому рівні чітко визначених функцій судового експерта-економіста стосовно дозволу надання рекомендацій щодо

усунення як вже існуючих порушень, так і з профілактики появи нових. Це пов'язано з тим, що під час судово-економічної експертизи судовий експерт економіст досліджує та аналізує ряд специфічних характеристик та ознак економічного злочину, визначаючи детермінуючі фактори його виявлення. На жаль, результатами проведеного дослідження не цікавляться органи досудового слідства, прокуратури та інші правоохоронні органи, для них головним є факт підтвердження чи спростування існування злочину, а також підтвердження цього речовими доказами.

У висновку судового експерта було б доцільно надавати в розгорненому вигляді шляхи подолання вже скоєних махінацій, шахрайства як відносно цього суб'єкта господарювання порушника, так і відносно всієї відповідної галузі в цілому. Крім того, після надання експертного висновку та подальших пропозицій доцільно продовжувати процес судово-економічної експертизи з метою контролю за їх виконанням у співпраці з ревізорами, аудиторами, податковими інспекторами та правоохоронними органами. Таким чином, запропоновано основні напрямки розширення правових функцій судового експерта-економіста (рис. 3.1).

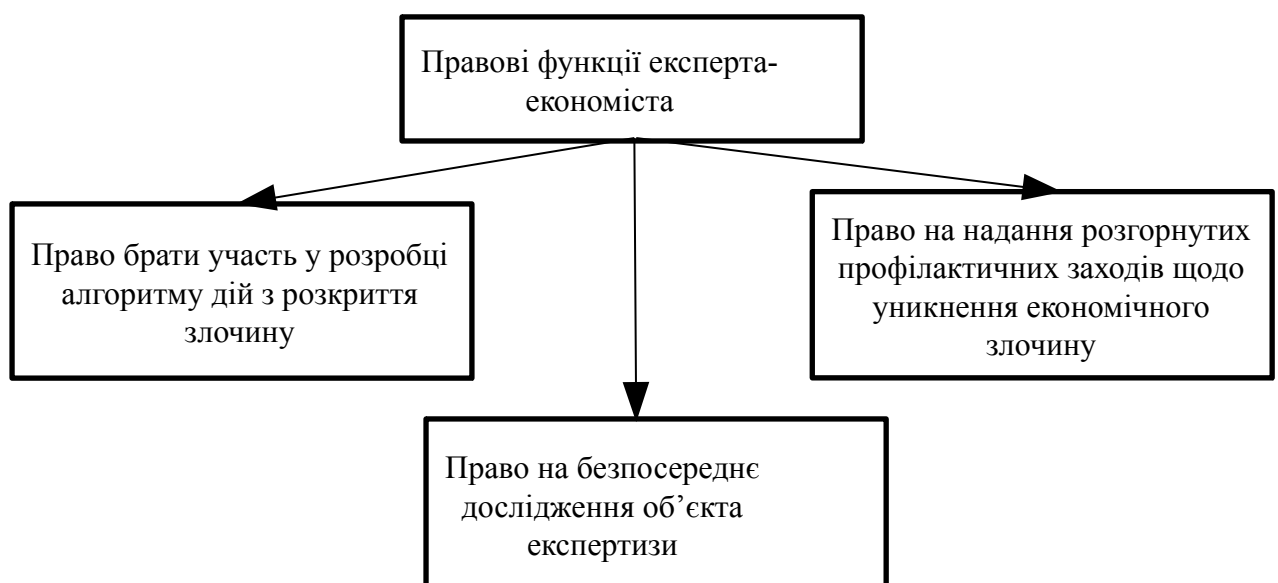

Рис. 3.1. Основні напрямки розширення правових функцій судового експерта-економіста

Реалізація зазначених на рис. 3.1 прав забезпечить:

- скорочення часу на проведення судово-економічної експертизи;
- збільшення рівня розкриття економічної злочинності;
- підвищення економічної обізнаності суб'єктів господарської діяльності;
- зменшення рівня економічної злочинності.

Відсутність спеціальних програмних продуктів, які могли б використовуватися експертами-економістами при проведенні експертизи, відбивається як на якості проведення експертизи, так і на її швидкості, оскільки запровадження відповідних програмних продуктів.

Особливої уваги потребує розробка автоматизованих баз даних, що містять в собі нормативно-правову базу конкретного досліджуваного питання. Крім того, достатньо актуальним є створення програми (баз даних) з питань роз'яснення окремих правових чи інших прецедентів, деяких суперечливих моментів, які могли б виникнути під час експертизи окремих економічних питань. Цей напрямок автоматизації судово-економічної експертизи забезпечить можливість фахівцю додатково вивчати зафіксовані факти, ситуації, окремі моменти та вже з урахуванням винесених відповідних висновків надавати власний висновок судового експерта.

До того ж, механізм цієї дії має містити в собі деякі структурні елементи, кожний з яких зможе надати судовому експерту-економісту варіант певного вибору. За умови постійного та систематичного оновлення такої бази, що пропонується, у ході проведення судово-економічної експертизи з'являється можливість стосовно практичних шляхів розв'язання типологізованих експертних завдань. Це, у свою чергу, дозволяє зменшити витрати часу на

розробку кроків дій кожним судовим експертом-економістом особисто та виключає помилки при прийнятті рішень.

Окрім переліченого вище, пропонується запровадження міжнародного досвіду автоматизації аналітичних досліджень, а саме: створення так званих IMS – Information Management Systems – систем управління даними, завдяки яким має підвищитись продуктивність судових експертів-економістів при роботі з великими обсягами документів, має зменшитися ризик орфографічних та арифметичних помилок, підвищитися відповідність вихідних документів судово-економічної експертизи уніфікованим стандартам, має прискоритися пошук необхідної інформації тощо.

3.2 Підготовка експертів-бухгалтерів: проблеми та перспективи

Останнім часом, у зв'язку зі зміною соціально-економічних, правових основ суспільства і розвитком ринкових відносин, сфери можливого і необхідного, а також процесуального та не процесуального застосування спеціальних бухгалтерських пізнань на практиці істотно розширилися. Бухгалтерський облік стає все більш правовим, наділяється новими юридичні форми, а, отже, в даний час будь-якому фахівцеві в цій області економічних знань не обійтися без достатньої юридичної підготовки. Бухгалтери-економісти, чия діяльність може бути пов'язана з участю в адміністративному, кримінальному, цивільному або арбітражному процесі, повинні мати спеціальні комплексні знання.

Специфічність цих знань полягає в умінні розпізнавати в бухгалтерській інформації ознаки протиправної діяльності. В даний час у підготовці експертів-бухгалтерів є очевидні прогалини, а саме, неграмотне застосування методик документальної перевірки, не використання автоматизації обліку як ефективного засобу контролю, не володіння експертними методиками як засобом оптимізації правових і управлінських рішень. А потребують їх значна кількість бухгалтерів-економістів, аудиторів і ревізорів, що виконують перевірки і ревізії за

дорученням власників підприємств, а також призначені у зв'язку з розслідуванням арбітражних, цивільних і кримінальних справ, оскільки особливість таких ревізій і перевірок - збір інформації, необхідної для встановлення найважливіших обставин фінансового порушення. Завдання експертів і полягає в тому, щоб, використовуючи спеціальні пізнання, дати компетентний висновок з питань, поставлених при призначенні експертизи.

Отже, крім відомостей про бухгалтерський облік, їм потрібні більш глибокі знання в частині тонкощів відбиття і виявлення слідів протиправних дій в даних бухгалтерської, фінансової, податкової та статистичної звітності. Таким чином, експерту-бухгалтеру необхідні не просто бухгалтерські, а саме спеціальні бухгалтерські знання, а кваліфікація фахівця, що залучається до проведення економічної експертизи, багато в чому визначає її результативність. Тому питання організації належного кадрового забезпечення експертної діяльності є завжди актуальними.

В умовах ринкової економіки слідчі та судові органи мають потребу в тому, щоб з'ясувати фактичні обставини підприємницької і господарської діяльності, які дозволили б всебічно, повно та об'єктивно висвітлити діяльність обвинуваченої, підозрюваної або підсудної особи. Це необхідно для того, щоб, керуючись нормами кримінального права, правильно кваліфікувати цю діяльність. Зазвичай під суб'єктом розуміють джерело активності, спрямований на об'єкт.

Відповідно до законодавчих норм, на даний час можна визначити три категорії судових експертів:

- співробітники державної судово-експертної установи, що проводять експертизи в порядку виконання посадових обов'язків;
- фізичні особи або співробітники суб'єктів господарювання - експерти, які рішенням ЦЕКК отримали кваліфікацію судового експерта з певних спеціальностей;

- будь-яка особа, що володіє необхідними знаннями для дачі висновку з досліджуваних питань, яка не має кваліфікації судового експерта, але викликана слідчим, суддею для виконання окремих завдань і попереджається ним про кримінальну відповідальність за надання завідомо неправдивого висновку.

Статус державного судового експерта який працює в державній судово-експертній установі визначається відповідним міністерством (відомством), у віданні якого знаходиться установа (система установ). Зокрема, судовий експерт-бухгалтер – особа, що володіє необхідними знаннями в галузі економічних наук (бухгалтерського обліку, планування, фінансів і кредиту, статистики, ін.), пройшла спеціальну підготовку для отримання знань з процесуальних питань та отримала кваліфікацію судового експерта-бухгалтера за відповідними експертними спеціальностями.

Найважливіші вимоги, які пред'являються до експерта, це компетентність, об'єктивність і незалежність. Якісне проведення експертного дослідження можливе тільки професійно-компетентним експертом. Якщо в процесі проведення експертизи буде встановлено, що у експерта відсутні або недостатні спеціальні знання та навички для проведення експертних дій у даній справі, то він визнається некомпетентним і повинен бути відсторонений від проведення даної експертизи. Об'єктивність висновків експерта з поставлених питань передбачає застосування ним в процесі проведення судової експертизи наукових методів дослідження та його неупередженість.

Разом з тим, користуючись загальнонауковими методичними прийомами, експерт, конкретизуючи свої висновки, зобов'язаний поєднувати їх з конкретними науково-практичними та методичними прийомами проведення експертизи. Головним критерієм об'єктивності висновків експерта є їх обґрунтованість (у судово-економічній експертизі даними первинної облікової документації, яка підтверджує факт здійснення господарської операції, і відповідністю відображення в обліку задокументованих операцій вимогам чинних нормативних актів).

Неупередженість експерта - важливий елемент його об'єктивності. Вона ґрунтується на відсутності тенденційного підходу при дослідженні фактів з метою встановлення істини по розслідуваній справі. Тому законом не допускається поєднання в одній особі експерта і працівника правоохоронних органів, навіть якщо останній і має необхідні знаннями для формування кваліфікованого експертного висновку по даній справі, так як таке суміщення не дозволяє об'єктивно дослідити і оцінити зібрані фактичні дані.

Правовий статус судового експерта визначений загальними принципами судово-експертної діяльності відповідно до концепції процесуального права в Україні. Судово-експертна діяльність ґрунтується на принципах законності, дотримання прав і свобод людини і громадянина, незалежності експерта, об'єктивності, всебічності і повноти досліджень, що проводяться з використанням сучасних досягнень науки і техніки. Судово-експертна діяльність здійснюється в межах і формах, встановлених процесуальним законодавством.

Дослідження, що вимагають тимчасового обмеження свободи особи або його особистої недоторканності, проводяться тільки на підставах і в порядку, що встановлені законом. Особа, яка вважає, що дії судово-експертної установи або експерта призвели до обмеження його прав і свобод, може оскаржити зазначені дії у порядку, встановленому законом. При проведенні судової експертизи експерт має незалежний статус, він не може перебувати в будь-якій залежності від органу або особи, що призначили судову експертизу, сторін та інших осіб, зацікавлених в результаті справи. Експерт дає висновок, базуючись на результатах власних проведених дослідженнях у відповідності зі своїми спеціальними знаннями. Не допускається вплив на експерта з боку судів, суддів, органів дізнання, осіб, які проводять дізнання, слідчих і прокурорів, а також інших державних органів, організацій, об'єднань та окремих осіб з метою отримання висновку на користь кого-небудь з учасників процесу або в інтересах інших осіб.

Експерт проводить дослідження на сучасній науковій і практичній основі, в межах відповідної спеціальності, всебічно і в повному обсязі. Висновок експерта повинен ґрунтуватися на положеннях, що дають можливість перевірити їх на базі загальноприйнятих наукових та практичних даних. Відповідно до статті 7 Закону України "Про судову експертизу" суб'єктами судово-експертної діяльності є державні спеціалізовані установи, також у випадках і на умовах, визначених цим Законом, судові експерти, які не є працівниками зазначених установ.

До державних спеціалізованих установ належать:

- науково-дослідні установи судових експертиз Міністерства юстиції України;
- науково-дослідні установи судових експертиз, судово-медичні та судово-психіатричні установи Міністерства охорони здоров'я України;
- експертні служби Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства оборони України, Служби безпеки України та Державної прикордонної служби України.

Виключно державними спеціалізованими установами здійснюється судово-експертна діяльність, пов'язана з проведенням криміналістичних, судово-медичних і судово-психіатричних експертиз. Для проведення деяких видів експертиз, які не здійснюються виключно державними спеціалізованими установами, за рішенням особи або органу, що призначили судову експертизу, можуть залучатися крім судових експертів також інші фахівці з відповідних галузей знань. Співробітник державної судово-експертної установи, що проводить судові експертизи в порядку виконання посадових обов'язків, є державним судовим експертом.

Стосовно до судово-економічної експертизи особливо актуальним є питання про діяльність експертних установ – суб'єктів господарювання та експертів. Можливості задоволення потреб слідства і суду в судово-економічній експертизі державними експертними установами обмежені штатними

розкладами. Чинне процесуальне законодавство передбачає залучення експертів, які мають відповідні кваліфікаційні свідоцтва, внесені до реєстру судових експертів Мін'юсту України, та не працюють в державних експертних установах.

Витрати на оплату експертних досліджень у таких випадках проводяться за рахунок сторони, що визначена платником в ухвалі суду, а потім відшкодовуються за рахунок винної сторони. При цьому, слід пам'ятати про те, що незалежно від того, працівником якої установи є експерт він повинен застосовуватися одні і ті ж методики. Судовий експерт є суб'єктом процесуальних відносин, який залучається для дачі висновку з питань, що мають значення для справи.

При цьому судовий експерт у межах своєї компетенції бере участь у дослідженні обставин справи лише з питань, що належать до предмета, дорученої йому експертизи, і мають значення для дачі висновку. Сторони по справі мають право звертатися до експерта тільки у зв'язку з дорученою йому експертизою та з дозволу органу, який призначив експертизу. Компетенція експерта-бухгалтера, як суб'єкта судово-бухгалтерської експертизи, не обмежується знанням бухгалтерського обліку, фінансів та економіки. Тут повинні бути і істотні знання в області права, а також і в галузі, в якій працює безпосередньо підприємство.

До експерта-бухгалтера пред'являються такі вимоги, як стаж роботи в галузі бухгалтерії не менше п'яти років, наявність вищої освіти, а також знання своєї справи. Незважаючи на те, що безпосередньо проведенням судово-бухгалтерської експертизи, також до суб'єктів судово-бухгалтерської експертизи ми можемо віднести і слідчого, і суд, і арбітраж. Ми робимо такий висновок, виходячи з визначення «суб'єкта». Слідчий або судова інстанція є джерелом активності, так як саме вони приймають рішення про призначення судово-бухгалтерської експертизи. Рішення приймається на етапі попереднього слідства, коли збирається вся необхідна інформація для прийняття рішення про винність або невинність фірми в заподіянні шкоди або матеріальної шкоди третім особам.

Висновки до розділу 3

Ефективний розвиток нашої держави є неможливим без системи економічних заходів, що забезпечують дотримання законодавства суб'єктами господарювання. Перш за все, слід відмітити той факт, що на законодавчому рівні надано лише визначення судової експертизи, а ось тлумачення сутності судово-економічної експертизи відсутнє. Через це виникають деякі розбіжності в наданні визначення поняттю саме судово-економічної експертизи. Закон України «Про судову експертизу» визначає поняття судової експертизи як «дослідження експертом на основі спеціальних знань матеріальних об'єктів, явищ і процесів, які містять інформацію про обставини справи, що перебуває у провадженні органів дізнання, досудового та судового слідства».

Науково-методичними рекомендаціями з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень врегульовано види судово-економічної експертизи. Із існуючої класифікації видно, що судово-бухгалтерська експертиза є видом (або складовою) судово-економічної експертизи.

Особливої уваги потребує розробка автоматизованих баз даних, що містять в собі нормативно-правову базу конкретного досліджуваного питання. Крім того, достатньо актуальним є створення програми (баз даних) з питань роз'яснення окремих правових чи інших прецедентів, деяких суперечливих моментів, які могли б виникнути під час експертизи окремих економічних питань. Цей напрямок автоматизації судово-економічної експертизи забезпечить можливість фахівцю додатково вивчати зафіксовані факти, ситуації, окремі моменти та вже з

урахуванням винесених відповідних висновків надавати власний висновок судового експерта.

Судовий експерт-економіст, незалежно від сфери здійснення експертизи, від напрямку судового процесу чи справи, є активним процесуальним суб'єктом судочинства і несе кримінальну відповідальність у зв'язку з процесуальною діяльністю. Відповідно до сьогоденної практики, судовий експерт-економіст змушений працювати лише з наданими (як правило, не в достатній кількості та не завжди належної якості) документами; часто змушений подавати клопотання в правоохоронні органи і кожного разу очікувати на його прийняття до розгляду, винесення відповідної постанови і надання відповідних бухгалтерських документів. Тому такий шлях вдосконалення судово-економічної експертизи, як розширення правових функцій судового експерта-економіста у наданні йому права досліджувати суб'єкт господарської діяльності у співпраці зі слідчим, бути присутнім при виїмці необхідних фінансових документів, дозволить збільшити не лише відсоток розкриття злочинів економічного напрямку, але й зменшити безпосередньо час на проведення судово-економічної експертизи.

ВИСНОВКИ

1. Дослідження теоретичних засад економічної експертизи дало змогу встановити, що економічна експертиза, яка вміщує в собі бухгалтерську, податкову експертизу та експертизу фінансово-господарської діяльності суб'єктів підприємництва має власний самостійний статус, може виступати як однією зі самостійних стадій правоохоронної роботи в сфері економічних відносин, так і засобом вирішення проблемних питань, що виникають між суб'єктами господарювання, між суб'єктами господарювання та контролюючими органами й перебуває в стані становлення та розширення сфери застосування.
2. Аналіз слідчої та судової практики свідчить про недостатнє використання досягнень економіко-експертної діяльності при вирішенні господарських спорів. Причиною цього є невідповідність усталеного понятійно-категорійного апарату в плані однозначності визначення окремих понять і (експертна система, експертна діяльність, вид діяльності, класифікація, технологія, висновок експерта тощо), недостатнє правове регулювання економічного виду експертної діяльності, питання підготовки кадрів експертів – суб'єктів експертної діяльності, а також не визначений правовий статус експертиз, виконаних експертами, які не працюють у державних

спеціалізованих установах, або іноземними експертами (установами).

3. На даний час немає загальнодоступної узагальненої інформації про експертів, про їхні методики та якість результатів дослідження. Це є перешкодою на шляху до залучення висококваліфікованих спеціалістів. У зв'язку з цим, вважаємо за доцільне створення при державних спеціалізованих установах України бази даних про кожного експерта, який працює в певному регіоні, де б містилися відомості про експерта, інформація про проходження підготовки та атестації, його експертну спеціальність, місце роботи й посаду, а також стаж роботи за спеціальністю, стаж експертної роботи, відомості про проведені експертизи, копії експертних висновків, характеристики, які надані експерту суб'єктами призначення експертизи.

Наявність такої бази даних щодо економічних експертів дасть змогу проводити аналіз їх експертної роботи, встановлювати професійний рівень практикуючих експертів та вживати заходів щодо його підвищення.

4. На даний час при підготовці економічних експертів є певні прогалини, а саме:

- неграмотне застосування методик документальної перевірки;
- недостатнє використання автоматизації обліку, як ефективного засобу перевірки;
- неволодіння сучасними експертними методиками.

Ці питання необхідно вирішувати шляхом розробки та прийняття відповідних нормативних та інструктивних матеріалів.

5. Спектр досліджень економічної експертизи є надзвичайно широким. Найважливішими для підприємства є проведення економічної експертизи виробничих витрат, доходів та фінансових результатів діяльності підприємства, а також розрахункових операцій. Кожен з цих напрямів мають певну специфіку. Операції, котрі викликають сумнів, можуть бути досліджені по декількох бухгалтерських документах і залежно від результатів відповідності чи

відмінності інформації в цих документах, вирішується питання про їх правильність. При зустрічній перевірці зіставляють окремі екземпляри одного і того ж документа, які знаходяться у різних суб'єктів господарювання, а також зіставляють дані документів, котрі пов'язані між собою однією і тією ж операцією. Такі перевірки проводять при невеликому об'ємі документів.

Експертні дослідження на підприємстві сприяють економії матеріальних ресурсів, які є найважливішим чинником підвищення ефективності виробництва та створенню прозорої і ефективної системи обліку дебіторської та кредиторської заборгованості.

Експертні дослідження доцільно використовувати і в процесі внутрішньої аудиторської перевірки. Це дає змогу своєчасно виявити недоліки в роботі і вжити відповідних заходів щодо їх попередження.

6. Особливої уваги потребує розробка автоматизованих баз даних, що містять в собі нормативно-правову базу конкретного досліджуваного питання, яке виникає у процесі експертизи. Крім того, достатньо актуальним є створення програми (бази даних) з питань роз'яснення окремих правових чи інших прецедентів, деяких суперечливих моментів, які могли б виникнути під час експертизи окремих економічних питань. Цей напрямок автоматизації судово-економічної експертизи забезпечить можливість фахівцю додатково вивчати зафіксовані факти, ситуації, окремі моменти та вже з урахуванням винесених відповідних висновків надавати власний висновок судового експерта та дозволить зменшити витрати часу на розробку кроків дій кожним судовим експертом-економістом особисто та виключає помилки при прийнятті рішень.

7. Дослідження підготовки кадрового забезпечення економічної експертизи показало, що в організації освіти, атестації, присвоєння кваліфікації та практичної діяльності експертів є певні проблеми. Для їх подолання пропонуємо враховувати особливості галузей економіки (торгівля, сільськогосподарська діяльність, будівництво та ін.) в програмах підготовки таких спеціалістів. Такий підхід дозволить вдосконалити організацію кадрового

забезпечення економічної експертизи, забезпечити належний рівень кваліфікації фахівців та, як наслідок, якість, високий науковий рівень та обґрунтованість висновків експертів-економістів.

1.